

Kapitola 1

Politologie, její metody a funkce

1.1 Předmět politologie

Politologie (politická věda, political science, science politiques, Politische Wissenschaft) je sice na jedné straně relativně mladou akademickou disciplínou, na druhé straně se však s úsilím o analýzu jevů a problémů politiky setkáváme již ve starověkém Řecku. Ostatně samotný pojem politika je odvozen od řeckého polis – obec.

Politologie se jako věda konstitovala koncem 19. a počátkem 20. století. Konstituování politologie však v žádném případě neznamenalo, že by zároveň došlo k jednoznačnému vymezení jejího předmětu, což je aktuální otázkou dosud. Tento stav je vyvolán řadou faktorů.

V první řadě je třeba si uvědomit, že je nadále politická realita zkoumána i ostatními společenskovědními disciplínami – sociologií, sociální psychologií, filozofií, historií, právní vědou, ekonomikou.

Velkou roli zde hraje rovněž rozdílný přístup jednotlivých politologických škol, které se neliší jen aplikovanými metodami a filozofickými východisky, ale i jistými tradicemi „národních“ škol. Takže v této souvislosti můžeme nepochybně mluvit o empirických a sociálně psychologických přístupech převládajících ve Spojených státech, a tedy i o snaze o co nepřesnější popis a analýzu politických jevů. Stejně jako o tom, že ve Francii byla politologie dlouhou dobu ztotožňována se státovědou, a proto byl v popředí jejího zájmu stát a jeho fungování.

Na druhé straně je však možno konstatovat, že již několik desítek let existuje vymezení předmětu politologie, které představuje východisko. Jedná se o vymezení spočívající ve čtyřech základních tematických okruzích (bylo přijato na Mezinárodní konferenci politologů v Paříži v roce 1949):

- politická teorie (politická teorie, dějiny politických teorií)
- politické instituce (ústavy, formy vlády, regionální a lokální formy vlády, veřejná správa, srovnávací studium institucí)
- strany, skupiny, veřejné mínění (politické strany, skupiny a asociace, účast občanů na vládě, veřejné mínění, média)
- mezinárodní vztahy (mezinárodní politika, mezinárodní organizace, mezinárodní vztahy a zahraniční politika)

1.2 Metody politologie

Vedle předmětu zkoumání se politologie, stejně jako jiné vědní obory, vyznačuje **metodami**, kterými tento předmět zkoumá, tedy metodologickými postupy, kterými získává poznatky a formuluje případné závěry pro uplatnění v politické praxi. Využívá zpravidla metody, které jsou známé z jiných vědních odvětví, ať již se jedná o takové obecné metody aplikované právě ve společenských vědách, jako metoda historická či historicko-srovnávací, behaviorální, systémová, geografická či sociologická.

Metoda **historická** usiluje o postihu jevů politického života v zorném úhlu jejich vzniku a vývoje, resp. Z hlediska jejich dočasnosti nebo naopak trvanlivosti. A to ve spojitosti s jinými jevy sociálně ekonomického prostředí, které mají na formování politických institucí a procesů vliv.

Historicko-srovnávací metoda pak umožňuje zkoumat podstatu politických jevů na základě jejich společného původu či dějinné souvislosti.

Metoda **behaviorální** vychází při zkoumání politického života z empirického studia individuálního politického chování jednotlivce, které se snaží maximálně systemizovat, matematicky zpracovat a tak maximálně verifikovat. Používá se hlavně při analýzách volebního chování a veřejného mínění.

Systémová metoda spočívá v aplikaci pojmu systém ne soubor prvků, přičemž se zkoumají jak jednotlivé prvky jejich vzájemné vztahy, tak i soubory prvků (subsystémy). O vlastnostech systému vypovídají nejenom jeho prvky, popř. soubory prvků a jejich uspořádání (struktura), ale i kvalita jejich vztahů. Zároveň může být zkoumán i vztah různých systémů, přičemž jeden systém může být subsystémem jiného systému. Což umožňuje, jak o tom svědčí použití této metody při formulování pojmu politického systému, komplexní pojetí politiky.

Metoda **geografická** bere při analýze politického chování jednotlivců i skupin v úvahu rovněž geografické faktory.

Pokud jde o **sociologické** metody, jedná se o využití základních procedur, kterými jsou procedury statistická, monografická, experimentální, typologická a historická.¹

1.3 Funkce politologie

Politické teorie nevznikají bez vazby na společnost, na sociální a politické problémy. Politické teorie jsou vlastně teoretickou reflexí těchto problémů. A jen reflexí nebo prostředkem jejich řešení? Jinak řečeno, je politická teorie schopna ovlivnit politickou praxi?

Pokud odpovíme na položenou otázku kladně, můžeme dospět k formulaci čtyř **základních** funkcí politologie.

¹ Viz. Např. Sociologický slovník, Victoria Publishing 1992.

Realizace **deskriptivní** funkce spočívá v tom, že politologie umožňuje odpovědět na otázku jaká je politická skutečnost. Podává tedy její popis. Čímž zároveň vzniká potřeba interpretace této skutečnosti. Potřeba odpovědi na otázku, proč je politická skutečnost jaká je, co přispělo k jejímu zformování, co je podstatou politických procesů a jevů, jež jsou pro ni příznačné.

Na to odpovídá **vysvětlující** funkce. Politologie však umožňuje i další odpovědi. Díky své funkci **prognostické** a funkci **instrumentální**.

Jednak jde o odpověď na otázku, jaká bude politická skutečnost, jakým směrem se vyvíjí. Prognostická funkce tak orientuje politologii na zkoumání budoucího vývoje. Jednak jde o odpověď, jakými způsoby lze tohoto vývoje dosáhnout, jaké prostředky mají být použity. Politologie přispívá realizací těchto funkcí nejen k volbě optimálních politických cílů, ale i odpovídajících politických prostředků.

Kapitola 2.

Moc, politická moc, legitimita

2.1 Pojem moci

Moc představuje klíčový pojem nejen pro politologii, ale i pro další společenské vědy. Anglický matematik a filosof, Bertrand Russel, se vyjádřil o významu tohoto pojmu v tomto směru zcela jednoznačně, když prohlásil, že moc je fundamentálním pojmem společenských věd stejně, jako je energie fundamentálním pojmem fyziky.

Pro politologii má samozřejmě specifickou důležitost, neboť na základě vymezení tohoto pojmu je možno analyzovat politiku, politické instituce, politické procesy. Proto se dostal do popředí zájmu mnoha politologických škol i jednotlivých autorů.

Ačkoliv se s úsilím o vymezení této kategorie setkáváme již ve starověku (Platón, Aristoteles), obecněji akceptovatelným se stalo až pojetí moci německého sociologa Maxe Webera publikované počátkem 20. let našeho století. Max Weber chápal moc jako možnost rozhodovat o chování jiných osob, a to i proti jejich vůli.

Jak ukazuje následující typologie polského sociologa Zygmunda Baumana, přístupy k pojmu moc, které uspořádal do několika základních skupin, zůstaly nadále různorodé.

A. koncepce **behaviorální**, které chápou moc jako určitý zvláštní způsob chování korelovaný s chováním jiných osob nebo skupin. Tawney: „Moc můžeme definovat jako schopnost jednotlivce nebo skupiny osob modifikovat chování jiných osob nebo skupin“;

B. koncepce **teleologické**, v nichž je moc podrobena analýze ve funkcionální rovině. Russel: „Moc je vytváření plánovaných následků“;

C. koncepce **instrumentální**, v jejichž rámci je moc definována prostřednictvím prostředků, které používá, nejčastěji pak pomocí násilí. Bierstedt: „Moc je možnost použití síly“;

D. koncepce **strukturální**, jež považuje moc za společenský vztah mezi dvěma skupinami lidí. Duverger: „.....v základech mocenského jevu spočívá rozlišení vládnoucích a ovládaných“;

E. koncepce ztotožňuje moc s **vlivem**. Miller-Deham: „Moc je usměrněný vliv nebo jeho možnost“.

Všechny uvedené definice však mají – podle téhož autora – jeden závažný nedostatek, a to, že v nich moc nevystupuje jako prostředek regulace meziskupinových konfliktů. Z. Bauman zdůrazňuje, že nezbytnou podmínkou existence vztahu moci je konflikt mezi nejméně dvěma osobami nebo skupinami.

V souladu s tímto pojetím pak dospívá ke **konfliktní** definici moci: „Moc je v dané společenské struktuře institucionalizovaný způsob přijímání rozhodnutí určujících způsob rozdělování statků, které jsou předmětem konfliktu; rozhodnutí, zavazující strany, jenž se v tomto konfliktu nacházejí“²

Vedle toho, že se politologie zabývá pojmem moci obecně, usiluje zároveň o vymezení pojmu **politické** moci.

² Bauman Z. Vozíč lidského světa, Obzor, Bratislava 1967, str. 335

2.2 Pojem politické moci

Politická moc je mocí institucionalizovanou (formalizovanou) a používá specifické prostředky:

- a) fyzické donucení,
- b) ekonomický nebo morální tlak,
- c) pravdivé přesvědčování nebo klamavou manipulaci sociálními hodnotami, idejemi nebo emocemi,
- d) autoritu.

Pokud jde o **autoritu**, jsou v politologii podstatě dva přístupy. Jeden přístup ztotožňuje autoritu s mocí, druhý pak chápe autoritu jako zvláštní schopnost společenské skupiny (osobnosti) nenásilně (bez použití donucení) ovlivňovat chování jiné skupiny (osobnosti). Jak zdůrazňuje František Šamalík, autorita není prostým vztahem rozkazu a poslušnosti, nýbrž vztahem, jemuž na obou stranách odpovídá uvědomění a vzájemné porozumění, reciprocita proteplená i emocionálně.

Politické moci jsou připisovány důležité funkce:

- a) integrační, spočívá ve sjednocování a koordinaci konfliktních jednání,
- b) distribuční, spočívá v prosazování kritérií, na jejichž základě se rozdělují materiální i nemateriální statky,
- c) ochranná, spočívá v zabezpečení vnitřní i mezinárodní bezpečnosti,
- d) strukturotvorná, spočívající ve vytváření institucí, které se přímo nebo nepřímo podílejí na politických rozhodovacích procesech.

Zvláštním druhem politické moci je státní, resp. veřejná moc, která je předmětem zájmu státovědy.³

2.3 Pojem legitimacy

Legitimita moci představuje – vyjdeme-li kupříkladu ze strukturální definice moci – oprávnění vládnoucích rozhodovat a zároveň dobrovolnou akceptaci jejich rozhodnutí ovládanými. Politická **legitimita** spočívá podle S. M. Lipseta ve schopnosti systému vytvořit a udržet víru lidu v to, že jeho politické instituce maximálně odpovídají zájmům dané společnosti.

Legitimita je stejně jako moc spjata s M. Weberem, který zformuloval tři principy „ospravedlnění“ moci:

- a) legální kdy je „platnost“ příkazů odůvodněna systémem racionálně vytvořených pravidel majících obecně závaznou platnost. Moc nositele příkazovací pravomoci je legitimní pokud, pokud těmto pravidlům odpovídá.

³ Viz. Např. Filip J., Svatoň J., Zimek J., Základy státovědy, MU 1997, str. 21-22.

b) tradiční, kdy se „platnost“ příkazů zakládá na autoritě osoby vyplývající z posvátnosti tradice, tj. z toho, co je vžité, co vždycky bylo tak a co ukládá poslouchat osobu hodnostáře.

c) charismatický, kdy má osobní autorita zdroj v uchvácenosti něčím mimořádným, víru v charisma, ve zjevení, v milost spočívající na osobním zjevení spasitele, proroka, hrdiny.

D. Easton rovněž analyzoval legitimitu a dospěl k závěr, že má tři aspekty:

- a) ideologický, který vychází z hodnot a principů, jež jsou základem politického systému,
- b) strukturální, který zahrnuje procedurální normy uplatňující se v daném politickém systému,
- c) osobní (personální), který vyjadřuje vztah k osobám zastávajícím veřejné funkce.

A dodává, že souhlas nemusí nutně zahrnovat všechny tři aspekty. Tak například souhlas, jehož základem je akceptace hodnot neznamena bezpodmínečný souhlas s osobami stojícími v čele politických institucí. Na druhé straně však souhlas zahrnující všechny aspekty legitimacy umocňuje míru podpory politického systému.

D. Beetham dospěl k závěru, že legitimita má tři navzájem spjaté úrovně. První úroveň představují způsoby získávání moci a způsoby její realizace. Druhou úroveň shodné názory vládnoucích a ovládaných na fungování politického systému a třetí úroveň aktivní postoje ovládaných spočívající mj. v účasti ve volbách a referendech, popř. v dalších projevech jejich politického chování.

Jak D. Easton, tak i D. Beetham tedy akceptují jako součást legitimacy politické moci způsoby jejího získávání, přičemž v demokratickém politickém systému může být získána jedinec cestou svobodných a pluralitních voleb, které se pravidelně opakují.

2.4 Byrokracie a byrokratismus

Max Weber v souvislosti se svojí analýzou otázek moci a legitimacy zformuloval i pojetí moderní **byrokracie**, jako výrazu legální (racionální) legitimacy.

V jeho pojetí je byrokracie společenskou vrstvou nebo skupinou lidí, jež se profesionálně zabývá odborně výkonnými stránkami činnosti různých organizací („na veřejnoprávní platformě byrokratický úřad, v soukromohospodářské oblasti byrokratický podnik“). Jako taková je technickou nezbytností a tedy něčím společensky užitečným a prospěšným.

Přitom současně znamená i určitou zvláštní formu organizačních vztahů, jež se vyznačují racionalizací řízení na základě odosobňující hierarchie a kontroly, podřízenosti a nadřízenosti, kompetence a specializace, pevné mzdy a stálého postavení, jakož i zvláštního profesionálního smýšlení a chování. Jako taková se ukazuje v mnoha případech výkonnější než jiné formy organizace.

Oponenti M. Webera však poukazují na to, že je zde nebezpečí záměny prostředků a cílů, které mají být dosaženy. Procedury se z prostředku stávají samotným cílem a nepředstavují prostředek efektivního dosažení cíle. V tomto případě je však adekvátnější mluvit o **byrokratizmu**. Podobně můžeme označit za **byrokratizaci** takový stav, kdy se byrokracie

odtrhuje od vyšších (volených) řídicích orgánů a členské základny, odcizuje se jejich zájmům a vymyká jejich kontrole. Z výkonných orgánů se tak stávají orgány rozhodující.

Německý sociolog Rudolf Michels na základě analýzy politických stran dospěl k závěru, že tendence k byrokratizaci je imanentní každé masové organizaci, neboť se ve vývoji těchto organizací prosazuje **železný zákon oligarchizace**.

Formování byrokratické (oligarchické) struktury politické instituce je podle něho důsledkem působení tří faktorů:

- a) „technických“ vlastností politické instituce, především objektivní potřebou její racionální (formalizované) stránky,
- b) psychickými vlastnostmi organizovaných mas, které chtějí „uctívat vůdce“,
- c) autoritářského charakteru politických vůdců

Literatura:

- Bauman Z., *Vízie ľudského sveta*, Obzor, Bratislava 1967
Beetham D., *Legitymizacja władzy*, in *Władza i społeczeństwo*, Warszawa 1995
Easton D., *A Systems Analysis of Political Life*, 1995
Fibich J., *K otázkám byrokracie a byrokratizmu*, Academia, Praha 1967
Michels R., *Strany a vůdcové*, *K sociologii politického stranictví*, Praha 1931
Šamalí F., *O politické společnosti*, MU Brno 1994
Weber M., *Autorita, etika a společnost*, Mladá fronta 1997

Demokracie. Přístupy k demokracii. Koncepty demokracie. Modely demokracie.

3.1 Přístupy k pojmu demokracie

Demokracie je nepochybně j z klíčových kategorií jak politické teorie, tak i praxe. Zároveň představuje i pojem mnohovýznamový, jak o tom svědčí více jak tři sta definic a výroků, které byly k jeho vymezení shromážděny.

Jednou z možností, jak se v této významové šíři orientovat je akceptace nejméně čtyř častých přístupů k pojmu demokracie, s nimiž se v současné době setkáváme.

První přístup ztotožňuje demokracii se **zabezpečením lidských a občanských práv**.

Demokracie v tomto smyslu spočívá nejen v právním (ústavním) zakotvení práv a svobod, ale také v jejich soudním (obecné, správní a ústavní soudy) a mimosoudních garancích (např. ombudsman). Právní zakotvení přitom musí respektovat základní standard, který je vtělen do mezinárodněprávních úmluv na ochranu lidských práv. Tyto úmluvy zároveň konstituovaly i mezinárodní mechanismy kontroly lidských práv včetně kontroly soudního typu (Evropská a Americká úmluva o lidských právech).

Druhý přístup chápe pod pojmem demokracie takové uspořádání soustavy nejvyšších státních orgánů (formy vlády) a vertikální struktury státu (učlenění státu), které je založeno na **principu dělby moci**, jejímž smyslem je zabránit zneužívání moci v rukou jednotlivce nebo jednoho státního orgánu.

Princip dělby moci proto v první řadě vyžaduje rozdělení moci na moc zákonodárnou, která vyjadřuje obecnou vůli státu, přijímá zákony a moc soudní, která trestá zločiny a rozhoduje spory.

Dále však musí existovat mezi orgány reprezentujícími tyto moci „brzdy“ vyvažující působení jednotlivých mocí, aby tak některá z nich nezískala rozhodující postavení.

V horizontální rovině se nejuplněji uplatňuje princip dělby moci v prezidentské republice (USA), jeho projevy ovšem nalezneme i v současné parlamentní formě vlády.⁴

Ve vertikální rovině pak princip dělby moci spočívá v autonomii, tedy v samostatném rozhodování formálně (právně) i fakticky (finančně) zajištěném orgánů místní samosprávy.

Třetí přístup je možno charakterizovat jako přístup **axiologický**. Demokracie je chápána jako prosazování hodnot, jako svoboda, rovnost, spravedlnost, pravda, láska ve společenských vztazích. Výstižné pojetí tohoto přístupu najdeme v Hovorech s TGM Karla Čapka:

„Demokracie není jen formou státní, není jen tím, co je psáno v ústavách; demokracie je názor na život, spočívá na důvěře v lidi, v lidskost a v lidství, a není důvěry bez lásky, není lásky bez důvěry... demokracie je diskuze. Demokracie je hovor mezi rovnými...“

Podobně říká Václav Havel: „...bez souboru obecně přijímaných, obecně sdílených a všemožně upevňovaných mravních hodnot, imperativů, závazků, měřítek a ideálů nebude fungovat ani zákon, ani demokracie... bez dobré vůle, slušnosti, rozumu, smyslu pro spravedlnost, odpovědnosti, lásky k pravdě a k bližnímu jsou všechna politická pravidla a instituce stejně mrtvými a bezcennými jako počítač či telefon bez člověka, který s nimi umí zacházet“.

Čtvrtý přístup, který chápe demokracii jako politický proces (pravidla pro konstituování politické moci a její fungování) je zpravidla nazýván **procedurální**. A právě jím se budeme

⁴ Klokočka V., Ústavní systémy evropských států, Linde, Praha 1996, str. 304 - 305

nadále zabývat, protože v jeho rámci se setkáváme s několika téměř všeobecně uznávanými modely.

3.1.1. Majoritní demokracie

Majoritní demokracie, která je také často charakterizována jako tzv. westminsterský model, se vyznačuje následujícími rysy:

- a) výkonná moc je soustředěna do rukou „jednobarevné“ vlády,
- b) vláda fakticky dominuje nad parlamentem, neboť je složena z vedoucích představitelů vítězné strany, a může se proto opírat o parlamentní většinu,
- c) bikameralismus má asymetrický charakter, rozhodující pravomoci jsou v rukou nižší komory,
- d) systém dvou stran, což znamená, že i při existenci většího počtu stran bojujících o moc získávají moc dvě velké strany,
- e) rivalizace mezi stranami má jednorozměrný charakter – předmět sporu je především ekonomická a sociální politika (soukromé nebo veřejné vlastnictví výrobních prostředků, role státu v ekonomice, přerozdělování finančních prostředků, omezování nebo rozšiřování programů sociální pomoci),
- f) většinový volební systém poměrné (relativní) většiny, takže zvolen je ten kandidát, který získá víc hlasů než jeho soupeři,
- g) unitární (jednotná) územně organizační struktura státu,
- h) „nepřísávaná“ ústava, takže lze mluvit o neomezené suverenitě parlamentu,
- i) Omezená aplikace takových institutů přímé demokracie, jakými jsou referendum, lidová iniciativa apod.

Jak vyplývá již ze samotného názvu tohoto modelu, s jeho aplikací se setkáváme ve Velké Británii. V osmdesátých letech fungovala majoritní demokracie i na Novém Zélandu, Irsku, Lucembursku, Švédsku a Norsku.

Tvůrce tohoto modelu, politolog holandského původu, Arendt Lijphart, vytvořil jako další model demokracie takový model demokratického politického procesu, jež má zabránit tomu, aby se rozhodnutí většiny dostala do rozporu se zájmem menšin (národnostních, jazykových, náboženských).

3.1.2 Konsociační demokracie

Konsociační demokracie představuje takový způsob rozhodování, na němž se podílejí všichni, jichž se rozhodování týká. Jsou pro ni příznačné následující rysy:

- a) tzv. velké koalice, vládní i parlamentní s účastí tak velkého počtu stran, jak je to možné,
- b) vzájemné veto, kterým, disponují všechny menšiny,
- c) volební systém je proporcionalní (poměrného zastoupení), aby se dostaly do parlamentu i malé politické strany,
- d) zajištění vysokého stupně samosprávy menšin v otázkách, které jsou jejich výlučnou záležitostí,

- e) ve věcech obecného zájmu by měly rozhodovat všechny menšiny se zhruba proporcionálním stupněm vlivu,
- f) v ostatních záležitostech je však možné ponechat rozhodnutí a jejich výkon menšinám.

Dokladem praktického uplatňování tohoto modelu jsou menší evropské státy – Nizozemsko, Belgie, Švýcarsko, Švédsko.

A. Lijphart dospěl modifikací konsociační demokracie a jejím zevšeobecněním k novému modelu, modelu konsensuální demokracie.

3.1.3 Konsensuální demokracie

Podstatou **konsensuální** demokracie je podle Lijpharta snaha nahradit princip většiny ohraničením, rozšířením nebo podílem na moci mnoha způsoby. A za její rysy považuje:

- a) vytváření tzv. velkých koalic, což umožňuje účast na moci většího počtu stran, a tedy i zmenšení rivalizace a zvýšením významu mezi stranických jednání a dohod,
- b) formální i neformální dělba moci,
- c) symetrický bikameralismus, který umožňuje zastoupení menšin, a to především díky způsobu, jakým je konstituována tzv. vyšší komora,
- d) systém více stran spočívá nejen v samotném počtu, ale zejména ve skutečnosti, že žádná z těchto stran není schopna získat většinu mandátů a tudíž vytvořit „jednobarevnou“ vládu,
- e) vícerozměrný charakter rivalizace mezi politickými stranami spočívající v několika rovinách sporných otázek, především spory mezi národnostními a etnickými menšinami, popř. spory na náboženském základě,
- f) volební systém poměrného zastoupení, jehož cílem je takové rozdělení mandátů v parlamentě, které v maximálně možném měřítku odpovídá volebním preferencím včetně podpory malých politických stran,
- g) federalismu nebo decentralizace, znamenají nejen provedení dělby moci mezi centrem a územně-politickými (státy) a územně-správními jednotkami (krají, okresy, obcemi), ale i projevy zájmové samosprávy umožňující autonomii velkých společenských skupin,
- h) psaná ústava a veto menšin, tedy existence takové ústavy, která má vyšší právní sílu a je schvalována či měněna zvláštní procedurou (tzv. kvalifikovanou většinou), která vyžaduje dosažení kompromisu mezi různými společenskými skupinami, resp. jejich politickými reprezentanty.

Podle samotného A. Lijpharta byly nejbližší konsensuálnímu modelu demokracie konsociační (viz. výše). Blížily se mu demokracie v Itálii a Francii (v období tzv. V. republiky) a prvky jak většinové demokracie (systém stran, většinový volební systém), tak i konsensuální (dělba moci, rovnovážný bikameralismus, federalismus) je příznačný pro demokracii v USA.

V devadesátých letech provedl klasifikaci vycházející z uvedených znaků irský politolog P. Mair, který státy v západní Evropě rozdělil do tří skupin:

- a) státy jako Holandsko, Švédsko, Belgie, Rakousko, které se přibližují konsensuálnímu modelu,
- b) státy jako Spolková republika Německo, Finsko, Švýcarsko, Dánsko, Norsko, u nichž se setkáváme s prvky jak většinové, tak i konsensuální demokracie,

- c) státy jako Francie, Itálie, Irsko, Velká Británie, blíží se modelu většinovému.

3.1.4 Teorie polyarchie

Teorie **polyarchie** je spjata se jménem amerického politologa Roberta A. Dahla, který odmítl samotný pojem demokracie, resp. jej akceptoval jako ideál, zatímco pro reálně existující demokratické systémy ideálu se blížíce používá pojem polyarchie (mnohovlády).

Vyzrálá polyarchie, kterou Dahl považuje za systém 20. století, se vyznačuje následujícími rysy:

- a) Kontrola nad vládním rozhodováním a politických zásadách je svěřena voleným vládním úředníkům.
- b) Volení vládní úředníci jsou vybíráni a pokojně odvoláni v poměrně častých, spravedlivých a svobodných volbách, ve kterých je zcela omezen nátlak.
- c) Prakticky všichni dospělí mají právo hlasovat v těchto volbách.
- d) Většina dospělých má také právo ucházet se o veřejné úřady, o které s ucházejí v těchto volbách.
- e) Občané mají účinně prosazované právo na svobodu projevu, zejména politického, včetně kritiky vládních úředníků, chování vlády, převládajícího politického, ekonomického a společenského systému a převažující ideologie.
- f) Mají také přístup k alternativním zdrojům informací, jež nejsou monopolem ani vlády, ani žádné jediné skupiny.
- g) Konečně mají účinně prosazované právo vytvářet svrchovaná sdružení včetně politických, jako jsou politické strany a zájmové skupiny, jež se pokoušejí ovlivňovat vládu konkurencí ve volbách a dalšími pokojnými prostředky, a rovněž do těchto sdružení vstupovat.

3.1.5 Funkce voleb

Uvedené teorie v rámci „procedurálního“ přístupu k demokracii považují za jednu ze základních institucí institucí voleb. Je proto nezbytné, abychom se seznámili alespoň se základními funkcemi voleb, jež jsou „převládajícím ortodoxním mechanismem ortodoxní participace v moderním světě“.

Základní funkce jsou formulovány např. takto:

- a) Volby jako prostředek legitimizace politické moci (a vládnoucí strany nebo vládnoucích stran) na základě reprezentace názorů a zájmů voličů a přenesením jejich důvěry na strany a osoby.
- b) Volby jako pro společnost přijatelný prostředek výběru politické elity cestou formace politické reprezentace, vycházející z diferenciací politických směrů, avšak určené ústavou ke hledání konsensu na základě možné integrace, resp. harmonizace zájmů.
- c) Volby jako procedura pokojného řešení politických konfliktů ve společnosti, která pomocí procesních pravidel a prostřednictvím „sčítání vůlí“ umožňuje převést konkurenční boj o politickou moc na utkání v rámci určitých pravidel „politické hry“.
- d) Volby jako prostředek kontroly, ověřování politické moci, který (také svou pravidelností) aktualizuje možnost uskutečnit mocenské změny ve státě (vláda na čas).

- e) Volby jako prostředek aktivizace voličů ve prospěch určitých hodnot, cílů a programů a tím jako nástroj posilování občanského vědomí a participace občanů na politickém životě.⁵

3.2. Teorie elit

Jestliže demokracie směřuje k „rozptýlení moci“, teorie elit soustřeďuje moc do rukou menšiny. Pojem elity je v klasické podobě spjat se jmény Gaetana Mosky a Vilfreda Pareta. G. Mosca (1858-1941) dospěl na základě rozboru „velkých psychologických zákonů“, které se projevují v životě národů k závěru, že se ve všech společnostech objevují dvě třídy: třída, která vládne – vládnoucí třída (classe dirigente), která je vždy menšinou a třída, která je ovládána, byť je početnější.

V. Pareto (1848-1932) koncipoval své pojetí elity širěji v tom smyslu, že na rozdíl od G. Mosky nechápe elitu jako špičkovou skupinu moci a vlivu, ale jako skupinu lidí, kteří v jakékoli oblasti společenského jednání, nejen v oblasti moci a politiky, dovedou na základě svých schopností obsadit klíčové pozice. Vládnoucí elitu pak představují ti, kdož mají schopnosti nezbytné pro vládnutí.

Patrně nejznámějším představitelem moderní teorie elit je americký sociolog Charles W. Mills (1916-1962). Ve své práci *Elita moci* (The Power Elite, 1956, česky 1966), dospěl k závěru, že moc v USA je centralizována a koncentrována v rukou mocenské elity, kterou představují vedoucí představitelé velkých korporací, vládní činitelé a nejvyšší činitelé armády. Klíčové místo zaujímají velké korporace, neboť v jejich správních radách se setkáváme se vzájemným prolínáním jednotlivých elit.

Mocenská elita se skládá z takových lidí, kterým jejich pozice umožňují vymanit se z obyčejného prostředí obyčejných mužů a žen a rozhodovat o nejzávažnějších otázkách společnosti. Příslušníci mocenské elity ovládají strategicky důležitá velitelská místa společenské struktury, ohniska účinných mocenských prostředků, bohatství a popularity. Institucionální základ příslušnosti k mocenské elitě je přitom doplňován psychologickými a „rodinnými pouty“ – mocenská elita se podle Milošových empirických výzkumů rekrutuje ze 400 rodin a z vyšších lokálních tříd. Většina finančních magnátů, funkcionářů korporací, politických outsiderů a vysokých důstojníků pochází namnoze, jak uvádí Mills, z horní třetiny pyramidy příjmů a pyramidy povolání.

Ch. W. Mills považuje za jeden z charakteristických rysů mocenské elity vysoký stupeň její soudržnosti, přičemž právě tato vlastnost je východiskem pro možnou klasifikaci elit. Přesněji řečeno, jde o dva faktory, a to stupeň strukturální integrace, tedy existenci či neexistenci formálních i neformálních způsobů komunikace a vzájemné působení a o dosažení konsensu, pokud jde o základní principy politické hry.

Prvním případem je fragmentovaná elita, v jejímž rámci je stupeň strukturální integrace minimální a konsens prakticky neexistuje. Její členové, resp. skupiny používají při prosazování svých zájmů konfrontační metody vytvářející vysoce konfliktní politické prostředí.

Dále se jedná o unifikovanou elitu, která je opakem fragmentované, protože se vyznačuje vysokým stupněm integrace i konsensu. Dominuje v ní pozitivní rivalizace a velkou roli zde hrají mechanismy kooperace a vyjednávání. A konečně se můžeme setkat v totalitních systémech (viz. dále níže) s ideologicky unifikovanou elitou, v níž je konsens založen na akceptaci ideologických postulátů, resp. příslušnost k elitě je verifikována na základě ideologického kritéria.

⁵ Klokočka V., Ústavní systémy evropských států, Linde, Praha 1996, str. 304-305.

Kapitola 4

Totalitarianismus. Autoritarianismus

Totalitarismus je opakem demokracie. Jak vyplývá ze samotného pojmu, jeho základním cílem je úplná (totální) kontrola společnosti, odstranění rozdílů mezi politickou společností (státem) a občanskou společností. Proto vychází z priority státu, odmítá nestátní politické aktivity, podřízení státu právu a za jeden z hlavních úkolů státu považuje indoktrinaci celé společnosti v souladu s vládnoucí ideologií.

Totalitarismus se vyznačuje vládou jednotlivce či úzké skupiny (oligarchie), neexistencí institucionalizované politické rivalizace, systémem jedné strany, odmítnutím teorie dělby moci v soustavě státních orgánů, instrumentálním chápáním práva, neexistencí či formálním traktováním práv a svobod občanů, pojetím ústavy jako politického dokumentu (fasády).

Jednu z nejrozšířenějších a nejuznávanějších koncepcí totalitarismu zformulovali C. Friedrich a Z. Brzezinski v polovině padesátých let, kdy za znaky tohoto systému prohlásili:

- a) monopol oficiální ideologie,
- b) monopol jedné strany vedené jednou osobou či oligarchií,
- c) policejní teror likvidující faktické i potencionální odpůrce režimu,
- d) vládní monopol sdělovacích prostředků,
- e) vládní monopol ozbrojených sil,
- f) centrálně řízenou ekonomiku.

Jako příklady tohoto systému jsou uváděny nacistické Německo, SSSR a další státy střední a východní Evropy, přinejmenším do roku 1956.

L. Schapiro v jeho koncepci totalitarismu z počátku sedmdesátých let rozeznává rysy totalitářského systému a jeho nástroje. Do rysů mj. zahrnul vůdcovský princip, podřízení práva politice, neustále snahy politiky o mobilizaci společnosti s cílem demonstrovat masovou podporu politiky. Mezi nástroje pak zařadil ideologii, stranu a státní aparát.

Literatura:

- Aron R., Demokracie a totalitarismus, Atlantis, Brno 1993
Dahl. R.A., Demokracie a její kritici, Victoria Publishing, Praha 1995
Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997
Friedrich C. J., Brezinski Z., Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge, Mass., Harvard University Press 1956
Jodl M., Teorie elity a problém elity. Victoria Publishing, Praha 1994
Mills Ch. W., Mocenská elita, Orbis, Praha 1966

Kapitola 5.

Pojem tzv. tranzitu. Tranzitologie. Scénáře tranzitu.

Kapitola 6

Politický systém. Pojem a funkce. Subsystémy politického systému.

6.1. Systémový přístup k politickým jevům

Základ systémového přístupu k jevům politického života můžeme spatřovat v obecné teorii systémů rakouského biologa Ludwiga von Bertalanffyho (1901-1972) vycházející ze systémů biologického charakteru. Ludwig v. Bertalanffy považoval za živé organismy otevřené vnitřně strukturované subsystémy spjaté vzájemným působením.

Velký význam pro zformování systémové teorie měla pak koncepce sociálního systému amerického sociologa Talccota Parsonse (1902-1979), podle něhož je společnost vysoce strukturovaný celek integrující jednotlivé části (subsystémy) v zájmu zachování jeho existence.

Systémová teorie považuje za systém takový soubor prvků, který svým stabilním uspořádáním (strukturou) představuje relativně jednotný celek. Různé systémy se přitom odlišují jak charakterem svých prvků, tak i strukturou. Aplikace systémové teorie ne jevy politického života nám umožňuje komplexněji tyto jevy analyzovat. Je totiž možné zkoumat ne jen jeho jednotlivé prvky (stát, politické strany, zájmové organizace), ale i vzájemné vztahy mezi nimi. Jeden systém může být podsystémem systému vyššího řádu. Politická strana je tak prvkem subsystému, jakým je systém stran a systém stran je subsystémem politického systému. Systémový přístup nám také napomáhá odpovědět na otázky, jako je větší či menší samostatnost jednotlivých prvků, otázka jejich podřízení a hierarchie a otázka jejich podmíněnosti či podmíněnosti politického systému jako celku „vnějšimu“ prostředí, tedy subsystému ekonomickému, kulturnímu a popř. i mezinárodnímu.

6.2. Pojem politického systému a jeho funkce

Moderní koncepce politického systému je spjata s celou plejádou politologů – mj. s D. Eastonem, J. S. Colemanem, G. Almondem, K. Deutschem, G. B. Powelem, H. Wiesemanem, kteří usilovali o vytvoření takového pojetí, které mělo postihnout nejen formální a neformální stránky politického systému a jeho dynamismus, ale zároveň být i základem jejich srovnávání.

Byť je pojem politického systému jedním ze základních pojmů politologie, obecně akceptovatelná definice neexistuje. Nicméně v zásadě se setkáváme jednak s pojetím, které spíše akceptuje institucionální aspekty politického systému v podobě politických institucí, jednak s pojetím, které spíše akceptuje funkcionální aspekty spočívající v dosahování příslušných cílů (integrace společnosti). Popřípadě se objevuje i pojetí, které chápe politický systém jako společenský prostor se specifickým uspořádáním, v němž se strukturují odlišné politické roviny – volební, parlamentní, vládní, správní, korporativní a stupně – ústřední, regionální, místní.

Je proto možné i takové pojetí, které považuje za politický systém soubor institucí, vztahů, norem, postojů, hodnot a vzorců chování, jimiž se uskutečňuje politická moc. V rámci politického systému tak můžeme rozlišovat čtyři základní subsystémy:

- subsystém institucionální
- subsystém komunikační
- subsystém normativní

- subsystém politické kultury

Všechny uvedené subsystémy jsou ve vzájemných vazbách a závislostech, takže bez ohledu na relativní samostatnost se mohou společně podílet na realizaci funkcí politického systému jako celku. G. Almond za základní funkce, které rozděluje na vstupní a výstupní, považuje:

a) vstupní (politické)

- podpora akceptace politických institucí a politické kultury
- politické socializace a zapojování
- artikulace zájmů
- kumulace zájmů
- politické komunikace

b) výstupní

- tvorba pravidel (zákonodárna funkce)
- aplikace pravidel (výkonná a správní funkce)
- zajišťování pravidel (soudní funkce)

Jiná klasifikace funkcí politického systému považuje za jeho základní funkce:

- určování cílů a úkolů společnosti
- mobilizaci společenských zdrojů
- integraci společnosti
- dosahování celospolečenského konsensu (legitimity společenské moci)

6.3 Institucionální subsystém

Institucionální subsystém politického systému je představován státem, politickými stranami a politickými hnutími a zájmovými organizacemi.⁶

6.3.1 Evoluce politických stran

Podle významného západoevropského politologa J. Blondela jsou politické strany institucemi „par excellence“ v tom smyslu, že představují obecný rys soudobých politických systémů. Ve svém vývoji během 19. a 20. století prošly několika etapami, které korespondují s vývojem volebního práva a parlamentarismu.

Zárodky politických stran jsou spatřovány již v tzv. klubech vznikajících na parlamentní půdě a sdružující poslance stejné názorové orientace – toryové a whigové v anglickém parlamentu 17. a 18. století a jakobíni a girondisté v Národním shromáždění za Velké francouzské revoluce. Nicméně za předchůdkyně dnešních politických stran jsou považované strany označené jako elitární, honorární, kádrové. Vzhledem k omezenému volebnímu právu byly reprezentovány parlamentními elitami orientovanými sice na

⁶ Pokud jde o stát, viz. Filip J., Svatoň J., Zimek J., Základy státovědy, MU Brno, 1997, Holländer P., Základy všeobecné státovědy, Vyšehrad, Praha 1995

konkrétní volební klientelu, ale ještě nevyžadovaly institucionalizovanou organizační strukturu.

Tento typ stran se dále transformoval v tzv. strany masové, které byly schopny reagovat na demokratizaci volebního práva (jeho zveřejnění), a tak si zajistit podporu velkých sociálních skupin. Toho dosáhly rozšířením členské základny, a tedy i počtu voličů (princip masového členství), vybudování vertikální organizační struktury, zdůrazněním programového (ideologického) sepětí s těmito skupinami a akceptací klíčové role stranického aparátu. Masové politické strany začaly vznikat na přelomu 19. a 20. století, přičemž uvedená transformace byla zpočátku spjata se stranami sociálně demokratickými a komunistickými. Později se transformovaly i strany pravicové.

V polovině šedesátých let dospěl Otto Kirchheimer na základě analýzy systémů stran západní Evropy k závěr, že transformace stran sále pokračovala, a že jejím výsledkem je strana, kterou nazval „catch-all party“. Doslovně přeloženo „všeuchopující strana“, zpravidla se však mluví o straně pro všechny, straně všelidové či straně voličů.

Základním rysem strany tohoto typu je její orientace na co nejširší vrstvy voličů na základě deideologizace programu, v němž se akceptují konkrétní problémy. Příznačná je pro ně snížená role členství ve straně a široce koncipované územní struktury, na druhé straně pak růst významu stranických vůdců (personalizace) a specializovaných expertů (profesionalizace).

V sedmdesátých letech rozšířili vývojovou typologii politických stran politologové P. Mair a R. Katz o strany, které charakterizovali jako „strany kartelu“. Tyto strany pokračují ve vývojovém trendu osamostatňování se konkrétní sociální skupiny a prezentace jejích zájmů, přičemž jejich novou oporu představuje stát, který je – za jejich bezprostřední účasti – financuje.

6.3.2 Funkce a pojem politické strany

Politické strany realizují širokou škálu funkcí, čímž potvrzují Blondelovu charakteristiku jejich významu. Do této škály jsou zpravidla řazeny funkce:

- artikulace a agregace politických zájmů
- formulování politických doktrín a programů
- tvorby politické elity
- účasti v boji o moc
- účasti na výkonu státní moci a její kontrole

Jiná klasifikace spatřuje základní funkci politické strany ve „zprostředkování“ mezi státem a společností (společenská funkce), dále uvádí funkci spočívající v bezprostřední účasti na výkonu moci (resp. v plnění role opozice) a funkci směřující k vytvoření organizační struktury schopné zabezpečit obě uvedené činnosti (organizační funkce).

Vyjdeme-li z nastíněné evoluce politických stran a z jejich funkcí, můžeme akceptovat pojem politické strany, k němuž dospěli Joseph La Palombara a murén Werner. Jejich definice politické strany zdůrazňuje čtyři základní aspekty:

- trvalost organizační struktury, jejíž existence není závislá jen na stávajících politických vůdcích,
- existence teritoriálních jednotek v rámci organizační struktury, která integruje v celostátním měřítku články místní, regionální a ústřední,
- vědomá vůle vůdců na místní i celostátní úrovni získat a vykonávat, nejen ovlivňovat moc, ať již sami nebo i s jinými,

- úsilí získávat lidovou podporu ve volbách nebo jiným způsobem

6.3.3 Typologie politických stran

Snahy o **typologii** politických stran mají své počátky již v minulém století, kdy došlo k rozdělení politických stran při nejmenším na strany konzervativní a liberální. Všeobecně známé je dělení stran na levici a pravici, resp. střed, přičemž původně pravici představovaly strany monarchistické a statkářské a levici strany liberální. Další vývoj pak vedl k tomu, že jako pravicové jsou traktovány strany především konzervativní a křesťansko demokratické a jako levicové sociálně demokratické a komunistické. Ideologická a programová hlediska jsou uplatňována i nadále a umožňují následující typologii stran:

- sociálně demokratické
- komunistické
- ekologické
- křesťansko demokratické
- liberální
- konzervativní
- ultrapravicové

Jean Blondel vychází ve své typologii politických stran z toho, že ideologie hrají významnou roli, ať již praktickou či symbolickou, v jejich činnosti. I v odmítání jakékoliv ideologie spatřuje „ideologický“ postoj. Jeho typologie zahrnuje pět ideologicky rozdílných skupin stran:

- liberálně demokratické, směřující spíše k demokracii než k monokracii (resp. zajímavější střední pozici) mezi rovnostářstvím a individualismem,
- autoritativně rovnostářské (tj. bývalé vládnoucí strany v zemích střední a východní Evropy)
- tradiční konzervativní, existující v zemích Třetího světa (jejich konzervatismus spočívá v tom, že odmítají změny, které by mohly vést ke ztrátě kontroly členů oligarchií nad národním bohatstvím těchto zemí),
- populistické, rovněž existující v Třetím světě a zdůrazňující roli státu jako prostředku, jímž má být dosaženo dalšího rozvoje společnosti a účasti občanů na správě státu,
- individualisticko-autoritativní (strany v zemích Třetího světa, které jsou „replikou“ evropských fašistických stran meziválečného období).

Francouzský politolog Maurice Duverger považuje za základní odlišení strany kádrů (partis de cadres) a strany masové (partis de masses). Kritériem však není jen členská základna, ale i struktura a styl stranické práce. Masová strana věnuje vlekou pozornost členství členům, kteří přinášejí finanční příspěvky do stranické pokladny a tím zajišťují její politické a volební aktivity. Příznačná je i její centralizovaná a pevná struktura. Strana kádrů se orientuje na významné osobnosti, jejichž jména, prestiž a konexe, jí zajišťují hlasy. Jak zdůrazňuje Duverger, to, co dosahuje masová strana počtem, dosahuje strana kádrů výběrem. Na rozdíl od masových stran mají strany kádrů decentralizovanou a volnější strukturu.

Sigmund Neumann dospěl k další typologii, která rozeznává politické strany individuální reprezentace a politické strany sociální integrace, resp. demokratické a totální integrace. Zatímco strany individuální reprezentace mají jediný cíl, a to účastnit se voleb, takže se

v období mezi volbami jejich organizační struktura neprojevuje, strany sociální integrace se samozřejmě účastní volebních střetnutí, ale vedle toho usilují o vliv na všechny oblasti denního života svých členů. Toto jejich úsilí může při tom mít buď demokratický nebo nedemokratický (totální) charakter. Jako příklady této totální integrace uvádí Neumann bolševismus, fašismus a národní socialismus.

Strany totální integrace vyžadují od občanů bezpodmínečnou kapitulaci. Ruší nejen svobodu volby, ale i jakoukoli možnost koalicí a kompromisů mezi stranami. Dochází k totálnímu uchopení a vyžívání moci, akceptaci nezpochybnitelné stranické linie a monolitického řádu.

6.3.4 Politická hnutí

Politická hnutí mají s politickými stranami řadu společných aspektů, avšak tyto nejsou u politických hnutí tak výrazné. Takže stupeň jejich organizovanosti, resp. institucionalizace, zpravidla nedosahuje úrovně politické strany. Podobně i programový aspekt není artikulován ve srovnatelné rovině, ale v obecnější podobě. Politická hnutí, jak o tom ostatně svědčí i naše zkušenost, usilují o prezentaci co nejširšího spektra politických sil. Občanské fórum vyjádřilo tuto skutečnost svým heslem před prvními svobodnými volbami v roce 1990 „Strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“.

Pokud jde o funkcionální aspekt, setkáváme se jednak s tím, že se politická hnutí orientují na ovlivňování politické moci, a tím se spíše blíží zájmovým organizacím, jednak – stejně jako politické strany – přímo usilují o získání či aspoň podíl na moci.

Typologii politických hnutí můžeme provést mj. na základě jejich vztahu ke stávajícímu politickému systému na :

- konzervativní (usilující o uchování stávajícího systému),
- reformistická (usilují o závažné změny systému, ale bez narušení jeho základních principů),
- revoluční (usilující o základní změny stávajícího systému),
- reakční (usilující o částečný nebo úplný návrat k předchozímu systému).

Vývoj politických hnutí v ČSFR i v ČR a SR potvrzuje názor, že politická hnutí jsou zárodkem politických stran. Jak Občanské hnutí, tak i Veřejnost proti násilí se transformovaly do řady politických stran, resp. do subjektů, z nichž se politické strany posléze – bez ohledu na název – staly.

Ze západní Evropy je znám proces transformace hnutí ve strany především v souvislosti s hnutími ekologického zaměření. Nejznámějším příkladem jsou Zelení (Die Grünen) ve Spolkové republice Německo, kteří se jako strana konstitovali počátkem osmdesátých let, přičemž navázali na činnost občanských iniciativ vyvíjejících činnost již v sedmdesátých letech. Do Spolkového sněmu se Zelení dostali po parlamentních volbách v roce 1983.

6.3.5. Zájmové organizace

V institucionálním subsystému nemohou zůstat stranou naší pozornosti **zájmové organizace**, které jsou výrazem institucionalizovaných zájmů různých sociálních skupin. Zájmové organizace se na jedné straně podobají politickým stranám organizační strukturou a uskutečňováním zájmů, na druhé straně je však realizace zájmů od politických stran odlišuje.

Na rozdíl od politických stran zájmové organizace totiž neusilují o realizaci zájmů prostřednictvím získané moci, resp. podílu na ní, ale pomocí vlivu (nátlaku) na zastupitelské sbory a jejich členy, státní aparát na ústřední a místní úrovni, politické strany a politiky s cílem dosáhnout přijetí takových rozhodnutí, jež jsou pro ně výhodná. Zájmové organizace se tedy nesnaží získat moc, ale uplatňují nátlak na centra státního a politického rozhodování. Proto se také vedle pojmu zájmová organizace (interest group) používá termín skupina tlaku (pressure group), který akceptuje způsob, jímž tyto organizace zájem prosazují.

Zájmové organizace se od politických stran odlišují i charakterem reprezentovaného zájmu. Zatímco moderní politické strany prezentují své zájmy jako zájmy celospolečenské a tím získávají širokou voličskou základnu, zájmové organizace prosazují zájmy partikulární – regionální, profesionální, ekonomické, kulturní, národnostní, rasové.

Typologie zájmových organizací bere kupříkladu v úvahu jejich působení v tom smyslu, má-li trvalý či dočasný charakter. Vysoký stupeň formalizované struktury umožňuje vyčlenit jako typ zájmových organizací tzv. organizace institucionální, jakými jsou armáda, byrokracie (státní aparát), církve. Dalším typem zájmových organizací jsou organizace tzv. ochránářské, jejichž základním cílem je prosazovat ekonomické zájmy svých členů (odborníky, organizace průmyslníků, bankéřů a obchodníků, profesionální komory). Jestliže zájmové organizace usilují spíše o podporu některých aktivit či hodnot než o ochranu zájmu svých členů, jedná se o tzv. podporující organizace (promotional groups) – organizace požadující zrušení trestu smrti nebo jeho obnovení, organizace žádající zákaz nebo povolení umělého přerušení těhotenství, různé ekologické organizace apod. Případně jsou také za zájmové označovány skupiny, které nejsou vytvářeny pro realizaci specifických cílů, mají obyčejový základ, a proto jsou charakterizovány jako obyčejové (customary groups). Mezi ně patří rodiny, kmeny, kasty, etnické skupiny. Artikulace zájmů je v těchto skupinách založena na příbuzenských a personálních vazbách. Jako politicky relevantní mají významné místo především v zemích Třetího světa.

K prosazení svých zájmů v procesech politického rozhodování používají zájmové organizace standardních metod, které spočívají v:

- přímých kontaktech mezi zájmovými skupinami a státními orgány (zákonodárnými a výkonnými) a orgány samosprávy, ať již v podobě přímého zastoupení zájmových skupin v těchto orgánech nebo udržování vzájemných vztahů,
- nepřímých kontaktech buď prostřednictvím politických stran nebo prostředků masové komunikace.

6.4 Ostatní subsystémy politického systému

Jak již bylo uvedeno, součástí politického systému jsou další subsystémy, a to normativní, komunikační a politické kultury.⁷

Normativní subsystém zahrnuje všechny normy, které regulují vztahy existující v rámci politického systému. Jedná se však nejen o normy právní, které upravují nejdůležitější otázky realizace politické moci (zejména ústavní právo), ale i morální, náboženské a politické. (můžeme vlastně mluvit opět o subsystémech nižší úrovně, a to právním, morálním, náboženském a politickém)

⁷ Politické kultuře je věnována kapitola č. 10

Morální normy ovlivňují politické vztahy ve dvou rovinách. Jednu rovinu představují požadavky na používané politické prostředky v tom smyslu, aby nebyly v rozporu s cíli, k jejichž dosažení by měly vést. Jinak řečeno, nemorální prostředky nemohou být nástrojem k dosažení morálního cíle. Druhou rovinou jsou pak morální postuláty, jež by měly být zachovávány těmi, kdož v politice aktivně vystupují.

Náboženské normy hrají v politickém systému roli, která v zásadě odpovídá postavení náboženství ve společenském životě té které země. V současné době se můžeme setkat i s tím – kupříkladu v zemích Středního východu – že v hierarchii normativních systémů je právě náboženský na nejvyšším stupni.

Vznik a vývoj politických norem souvisí s institucionalizací politického života. Politické normy jsou obsaženy ve stanovách politických stran, organizačních řádech zájmových organizací a poslaneckých klubů apod.

Komunikační subsystém je tvořen systémem všech politických vztahů, ať již formalizovaných či neformalizovaných, které vznikají v rámci politického systému. Jedná se mj. o vztahy mezi orgány státní moci a správy, orgány samosprávy, politickými stranami, zájmovými organizacemi.

Literatura:

Blondel J., Comparative Government, Philips Allan, 1990

Easton D., Systems Analysis of Politival Life, New York 1965

Hague R., Natrop M., Comparative Government and Politics, Macmillan 1992

Klíma M., Strana kartelového typu, Politologický časopis 1/1996

La Palombara J., Werner M., The Origin and Development of Politival Parties, in: Politival Parties and Politival Development, Princeton 1996

The West European Party System, ed. By Peter Mair, Oxford University Press, New York 1990

Kapitola 7

Pojem a funkce politických stran. Evoluce politických stran.

Kapitola 8

Zájmové organizace (skupiny nátlaku). Pojem a klasifikace.

Kapitola 9

Masová Média. Funkce masových médií. Regulace a autoregulace. Média veřejné služby. Zpravodajství.

Kapitola 10

Politická kultura. Pojem a typy.

10.1 Pojem politické kultury

S pojmem **politická kultura** se můžeme setkat poměrně často. Hovoří se např. o tom, že některá jednání politiků vykazují špatnou politickou kulturu, že politická kultura předpokládá určitý krok konkrétního politika (např. odstoupení z funkce v případě vážného podezření z korupce), apod. V uvedených případech je však politická kultura chápána pouze v jednom jejím aspektu, tj. v aspektu normativním a poněkud stranou zůstávají neméně důležité aspekty jiné (funkcionální, historický atd.)

Pojem politické kultury lze charakterizovat nejrůznějším způsobem. Pro naše potřeby postačí, když si pod ním představíme *souhrn všech názorů, postojů a hodnot v dané společnosti, které jsou významné pro existující politické instituce, procesy a obsahy* (tj. tři dimenze pojmu politika: polity, politics a policy).

Z uvedeného vyplývá, že politická kultura představuje *kolektivní vlastnost určité sociální skupiny*, např. národa, společenské třídy, členů určité profese apod. Je tedy zřejmé, že politická kultura sehrává nezastupitelnou roli i jako pojítko mezi jednotlivými strukturami, institucemi, funkcemi politického systému a mezi jednotlivci. Proto platí, že jak na jedné straně názory, hodnoty a postoje společnosti nepochybně ovlivňují chování jednotlivců v jejich politických rolích, tak na straně druhé každý zastává určitý individuální politický postoj (ať už pozitivní nebo negativní, pasivní či aktivní: je nebo není členem nebo příznivcem strany, chodí či nechodí k volbám, čte nebo nečte denní tisk, sleduje či nesleduje politické dění atd.), který je součástí politické kultury větší sociální skupiny.

10.2 Důvody a způsoby zkoumání politické kultury

Je zajímavé, že tématem politické kultury se politologie začala vážně zabývat až poměrně nedávno, v období těsně po ukončení druhé světové války. Je zřejmé, že důvody zkoumání fenoménu politické kultury nejsou nikterak náhodné, ale podmíněné zcela konkrétními historickými událostmi, z nichž nejvýznamnější (z našeho pohledu) byly zejména dva následující.

První z nich je německá zkušenost s fašistickým režimem a s důvody, které jej vůbec umožnily nastolit. Tzv. Výmarská republika (Německo v letech 1919-1933) byla např. bezpochyby demokratickým státem. Existovala celá řada politických stran, pravidelně se konaly volby, sdělovací prostředky byly svobodné. V podstatě demokratickým způsobem však došlo k situaci, kdy se k moci dostal Hitler a zavedl diktaturu. Nastolila se tedy samozřejmá otázka, kde se stala chyba. Jednu z odpovědí nabídla právě absence odpovídající politické kultury.

Druhým významným impulsem pro zkoumání politické kultury byl poválečný proces vzniku nových států, zejména v souvislosti s procesem dekolonizace, kdy – zjednodušeně řečeno – koloniální mocnosti neměly zájem na tom, aby po odchodu jejich vojenských jednotek nastal v nekolonizovaných zemích chaos a občanská válka. Zároveň však bylo zřejmé, že nově vznikajícím zemím nelze zvnějšku mechanicky naroubovat západní demokratické instituce (politické strany, soustavu státních orgánů apod.), neboť by se takto vzniklé instituce s největší pravděpodobností velmi brzy ukázaly jako zcela neživotné. Proto

se stále více objevoval zájem o zkoumání podmínek, v jakých tyto instituce mohou úspěšně působit.

Jinak řečeno: mnohokrát v historii se ukázalo, že k fungování demokratického zřízení nestačí pouze demokratické instituce a formy, ale že je nutný i odpovídající vztah občanů k danému systému (někdy označován jako potřebná společenská atmosféra). Právě těmito otázkami se zabývá výzkum politické kultury.

Pro právníky je možná zajímavé, že politická kultura bývá někdy označována za tzv. *živou ústavu*, tj. představuje reálné poměry v zemi, částečně vycházející, ale i dotvářející (a někdy i popírající) právní řád.

Zkoumáním politické kultury v konkrétní zemi (nebo i v komparaci mezi nimi) se zjišťují zejména odpovědi na klíčové otázky, jako např.:

- Do jaké míry (jak hluboce) je stávající politický systém zakotven v pocitech a hodnotových představách občanů?
- Jsou občané schopni a ochotni podílet se na veřejném životě nebo naopak na veřejné dění reagují s nezájmem? Kde jsou důvody těchto postojů a jakým způsobem je možno je pozitivně ovlivnit?
- Jaký význam mají pro politické postoje občanů ekonomické, sociální či náboženské vlivy?
- Jaký vliv mají v dané společnosti určité osobní struktury? Je např. pravděpodobné, že občané jsou ochotni akceptovat některé formy autoritářství, podřízenosti apod.?

Na základě jednotlivých výzkumů politické kultury pak můžeme dojít ke zcela konkrétním výsledkům, které nám mohou napomoci odpovědět na otázky typu „proč je v některé zemi (regionu) vyšší kriminalita, nezaměstnanost spod.“ Nebo (velmi oblíbený „kvíz“) „ proč v USA není a nikdy nebyl socialismus?“

V rámci zkoumání konkrétních politických postojů bývá zdůrazňováno rozlišování *tří dimenzí politické orientace*:

- vědomé (kognitivní)
- pocitové (afektivní)
- hodnotící (evaluační)

Přitom je zřejmé, že uvedené dimenze od sebe nelze nikdy zcela oddělovat a že představují vzájemně se podmiňující součásti jednoho celku.

Předmětem zkoumání politické kultury jsou zejména otázky jejího vývoje a mezinárodní komparace (k nejčastěji používaným metodám viz. kapitola „Veřejné mínění“). Získáním odpovědí na tyto otázky je možno blíže analyzovat vývojové tendence politické kultury v jednotlivých zemích, stejně jako jejich srovnání v mezinárodním měřítku. Z nejčastějších konkrétních problémů, které bývají v této souvislosti zkoumány, můžeme např. uvést vztah občanů k jednotlivým institucím politického systému (ústava, stát, státní orgány, hospodářský systém apod.), ke konkrétním (zahraničně – i – vnitřně) politickým krokům i dlouhodobým koncepcím, otázky mezilidského soužití nebo schopnosti a možnosti participace občanů na veřejném dění apod..

10.3. Typy politické kultury

Pokud bychom měli vyzvednout alespoň dvě osobnosti, jejichž jména bývají nejčastěji spojována s pojmem politické kultury, bezesporu bychom mohli uvést jména amerických politologů G. Almonda a S. Verby, kteří se proslavili zejména knihou *The Civic Culture* (1963).

V rámci svých zkoumání zmínění autoři rozlišili 3 základní typy politické kultury:

- a) Parochiální
- b) Poddanskou
- c) Participační

Uvedená typologizace vychází z modelu politického systému (spojovaného se jménem *D. Eastona*), charakterizovaného jako komplexní systém zahrnující např. státní orgány, veřejné mínění, politické strany, nátlakové skupiny apod. (viz. kapitola „Politický systém“), do něhož vcházejí určité vstupy (*input*) a vycházejí výstupy (*output*). Mezi vstupy a výstupy existuje zpětná vazba.

Přitom pod vstupy si můžeme představit potřeby, zájmy, nedostatky; pod výstupy politická rozhodnutí, směrnice, zákony, vyřešení problémů atp. Pokud je např. vysoká nezaměstnanost (vstupem může být potřeba jejího snížení), jedná se o komplexní problém, vyžadující řešení zejména v oblasti právní, ekonomické a sociální. Jednotlivé politické strany si proto např. zakotví řešení nezaměstnanosti do svých programů; tímto problémem se zabývá vláda, parlament; státní instituce jsou vystaveny tlaku veřejného mínění, lobování organizovaných zájmů atd. Výsledkem bude např. zákonná úprava nezaměstnanosti a ekonomické motivace pro zvýšení zaměstnanosti. Pokud daná řešení (výstupy) budou účinná, dá se předpokládat alespoň částečné vyřešení problému a tím i oslabení potřeby dalšího rozhodování v této oblasti (vstupy). Tento oboustranný vztah a vzájemná podmíněnost vstupů a výstupů je znázorněn jako zpětná vazba.

Z takto pojímaného pojetí politického systému představuje pomyslný nejnižší stupeň politické kultury *politická kultura parochiální*. Je příznačná pro nejprimitivnější národy, které ovlivňují vstupy politického systému a nerespektují ani jeho výstupy (viz. výklad výše).

Vyšším stupněm je *politická kultura poddanská* (typická např. pro diktatury), kdy sice občané neusilují o změně vstupů, dokáží však alespoň respektovat výstupy politického systému.

Pasivně přijímají např. zákony, politické směrnice a rozhodnutí bez snahy o jejich změnu. Stát je v tomto typu politické kultury pojímán jako vrchnost, nikoliv jako společné dílo občanů. Politika je pro občany cizí věcí, o níž jsou přesvědčeni, že se jich bezprostředně nedotýká. Politický systém je jako celek v tomto typu politické kultury hodnocen podle dosažených výsledků, nikoliv podle možností participace.

Relativně nejvyšším stupněm je *politická kultura participační*, kdy občané přijímají nejen výstupy politického systému, ale aktivně působí i na jeho vstupy (např. v činnosti v politických stranách, peticemi, demonstracemi, apod.). Občané využívají možností podílet se na správě veřejných záležitostí a snaží se jej měnit k lepšímu svou aktivní činností.

Nutno ovšem poznamenat, že všechny uvedené typy politické kultury jsou typy *ideálními*. V praxi se navzájem prolínají a nenalezneme je v „čisté“ formě. Zároveň musíme dodat, že zmíněná typologizace politické kultury představuje pouze jednu z možností a v různých pracích se můžeme setkat s celou řadou dalších typů politické kultury, které však pro naše potřeby považujeme za potřebné rozebírat podrobněji.

10.3 Některé faktory ovlivňující politickou kulturu

Pokud se nyní zamyslíme nad některými aspekty, ovlivňujícími politickou kulturu, je třeba mít zejména na zřeteli, že ne všechny faktory, jimiž se budeme zabývat, se uplatňují v různých zemích a v různé době (tj. v rozdílném čase a prostoru) ve stejné míře, což je dáno celou řadou objektivních i subjektivních, vnějších i vnitřních důvodů.

Nepochybně jedním z hlavních faktorů, determinujících politickou kulturu, je *tradice* (historická determinace). To se projevuje v celé řadě sociologických výzkumů, souvisejících s analýzou politické kultury v konkrétních zemích: např. při zkoumání vztahu občanů k národu a ke státu, při hodnocení vztahu občanů k jednotlivým institucím politického systému apod.

Pokud zjednodušeně interpretujeme politickou kulturu jako sumu politických postojů jednotlivců, je zřejmé, že existuje přímý vztah mezi politickou kulturou na straně jedné a *politickou socializací* na straně druhé. Politická socializace představuje proces vytváření, formování osobnosti v politickém smyslu. V rámci procesu (politické) socializace působí celá řada faktorů (např. rodina, škola, zaměstnání, sociální skupiny) a je zřejmé, že tyto faktory přímo ovlivňují politickou kulturu v dané zemi. Pro politickou kulturu je např. velmi významné, jaká je ve sledované zemi vzdělanostní úroveň, jaký je vztah rodinných vztahů, jaká existuje sociální stratifikace apod.

S tím do značné míry souvisí i *ekonomické (sociální) faktory*. Politická kultura může být přímo ovlivňována strukturou ekonomiky, jejím regionálním rozmístěním (a z toho např. plynoucí nezaměstnaností), úrovní sociální politiky státu apod.. Tyto faktory se mohou přímo projevit např. ve spokojenosti občanů se stávajícím systémem, v důvěře v jednotlivé politické instituce atd.

Kromě zmíněných faktorů, představují do značné míry faktory objektivní, je třeba uvést i existenci celé řady faktorů ryze subjektivních, které mohou rovněž podstatně ovlivňovat politickou kulturu v určitém státě. Je zřejmé, že např. časté korupční skandály, vzájemné osobní útoky politiků, zneužívání funkcí veřejnými činiteli apod. velmi pravděpodobně vyvolá nespokojenost a nedůvěru k jednotlivým politikům i k celým institucím a ve svých důsledcích může způsobit i nedůvěru v politický systém jako celek. I tyto skutečnosti je proto nutno mít na zřeteli při hodnocení jednotlivých politických systémů.

Typologie politických systémů

Jak konstatuje Jean Blondel, v současném světě sice existuje velké množství různých typů politických systémů, nicméně přes všechny rozdíly je možné dospět k obecně platným vzorům mezi těmito systémy. Sám se domnívá, že současné politické systémy lze klasifikovat do pěti základních typů, a to na základě norem a institucí, které jsou pro ten který systém příznačné.

Normy mají trojrozměrný charakter, což souvisí s pojetím politického systému jako autoritativním rozdělováním hodnot (Almond). První rozměr se týká osob zapojených do politického procesu, osob, které se podílejí na zmíněné alokaci hodnot. Jestliže se všichni členové společnosti účastní rozhodování, je systém demokratický. Druhý rozměr se vztahuje ke způsobu, jakým jsou rozhodnutí přijímána v tom smyslu, zda existuje hodně omezení pro vyzkoušení alternativ. Jinak řečeno, je to problém liberalismu či autoritarianismu. Třetí rozměr se dotýká skutečného obsahu politiky. Je cílem společnosti rozšiřovat zboží, služby a skutečné hodnoty všeobecně, spravedlivě a rovně, nebo naopak vytvářet a zachovávat nerovnost v rozdělování zboží, služeb a hodnot?

Těchto pět základních typů Blondel označuje následovně:

- **liberálně-demokratické**, zahrnují státy západní Evropy a Severní Ameriky spolu s Japonskem, Izraelem, některými členy Commonwealthu, Indií některými latinskoamerickými státy, zejména Kostarikou. V sedmdesátých a osmdesátých letech se vrátily k liberálně-demokratickému systému. Řecko, Portugalsko a Španělsko, podobně jako i některé latinskoamerické země, i když jiné načas, jako např. Chile, tento systém opustily. Také řada bývalých komunistických států buď již téměř liberálně-demokratický systém vytvořila nebo jej vytváří. Politika těchto států nesměruje přímo ani k rovnostářství ani k individualismu. Sice mezi nimi existují značné rozdíly, co se týče rozdělování příjmů a sociálního systému, ale základní normy, které si tyto státy osvojují zůstávají na půli cesty mezi těmito extrémy. To je pravděpodobně výsledkem liberálně demokratického uspořádání, které tyto země přijaly. Různé skupiny zde vyslovují s přinejmenším umírněnou otevřeností své názory a soutěží v získávání podpory ze strany obyvatelstva, zvláště pak prostřednictvím voleb. Výsledkem je soubor politických norem, které jsou někde uprostřed politického spektra, ačkoliv se zde objevují snahy po vychýlení oběma krajními směry.
- **rovnostářsko-autoritářský**, příznačný pro komunistické státy, které tradičně reprezentovaly země bývalého Sovětského svazu a země východní Evropy a dále Čína, Severní Korea, Mongolsko, Vietnam, Kuba, Angola a Mozambik. Velký egalitářský efekt měla v těchto státech neexistující koncentrace individuálního bohatství. Rozvinutý systém sociální podpory v nich poskytoval celé populaci stejné prostředky na vzdělání, zdraví a důchody.
- **tradicionalisticko-individualistický**, který převzal normy dříve platné v celém světě, zejména pak v západní Evropě. V tomto systému hlava státu, zpravidla monarcha, vládne zemi s podporou velké většiny obyvatelstva. Některé oligarchické republiky měly nebo dokonce stále mají podobný charakter. Tento typ je v dnešním světě méně obvyklý, protože většina západoevropských monarchů se vzdala reálného výkonu moci. Z těchto důvodů existuje tradicionalisticko individualistický režim pouze v relativně odlehlých a uzavřených částech světa – (Arabský poloostrov, Himaláje).

Normy mají v tomto systému „tradicionalistický“ charakter: zachovávají nerovnosti a vysoce oligarchické struktury podobně jako normy předrevoluční Evropy. Moc a bohatství jsou koncentrovány v rukou několika málo jedinců a existuje jenom málo podnětů k politické otevřenosti země. V mnoha případech se o politickou otevřenost snaží sami monarchové.

Tyto systémy nejsou typicky autoritářské. Jsou totiž založeny na tradiční podpoře obyvatelstva. Pouze v době krizí je uplatňování autoritářských praktik nezbytné, krizemi se ovšem rozumí vzrůstající síla opozice. V případě krize je tento systém buď překonán nebo se transformuje v populistický, popř. v autoritářsko-individualistický systém.

- **populistický**, který se uplatňoval ve většině států Afriky, jenž získaly nezávislost koncem 50. a v průběhu 60. let. Obdobný vývoj probíhal i v jihoamerických republikách v počátečních fázích vývoje po získání nezávislosti. Vznik nového státu vyžaduje alespoň částečný odpor obyvatelstva proti koloniálnímu řízení, musí existovat určité očekávání věcí příštích u velké části obyvatelstva a musí existovat určitý stupeň pluralismu. Populistické režimy vznikají jako reakce na tradicionalismus a následně oscilují mezi demokracií a nomokracií, mezi egalitářstvím a individualismem a mezi liberalismem a autoritářstvím.

Výrazným rysem těchto systémů je relativně malá politická stabilita. Relativní pluralismus vede k existenci rozdílných názorů mezi skupinami a frakcemi: tento vývoj by se mohl projevit v ustavení liberálně –demokratické formy vlády, avšak jedině za předpokladu, že politické instituce jsou již silné a napětí není příliš vysoké, zvláště mezi skupinami, které mají náboženský, etnický nebo dokonce kmenový charakter. Nezbytnou podmínkou je též silný vůdce. Pokud takový charismatický vůdce neexistuje, systém může rychle získat odlišnou formu, především systému autoritářsko-individualistického.

- **Autoritářsko-individualistický**, který se vyskytuje většinou jako reakce na liberálně demokratické systémy, jak ukázal vývoj v jižní, střední a východní Evropě před 2. světovou válkou, kdy se do popředí dostal fašismus a zvláště nacismus. Tyto systémy se periodicky objevovaly po 2. světové válce také v Latinské Americe a jako reakce na populistické systémy též v Africe a do určité míry v Asii v šedesátých letech: základem politického uspořádání se staly armádou podporované, či přímo z armádních představitelů složené vlády. Autoritářsko individualistické režimy se rovněž staly výsledkem transformací tradicionalistických systémů, kde je základem pro změnu upadající podpora monarchie. To je případ dřívější Evropy. Po 2. světové válce nastala obdobná situace na Středním východě.

Autoritářsko-individualistické systémy jsou především a hlavně autoritářské: normální politický život je redukován na minimum. Jeho představitelé jsou přesvědčeni, že politický život může být zcela zakázán a nahrazen řízením shora administrováním. Některé autoritářsko individualistické systémy musely akceptovat jistý stupeň „politizace“ a založit organizace, zahrnující obyvatelstvo v masové straně, jejímž hlavním účelem je vyjádřit podporu vůdci a režimu. Tyto systémy jsou typické hierarchizovanou strukturou, zdůrazněnou rolí vůdce a odmítnutím jakékoliv demokratické koncepce. Sama společnost je hierarchicky uspořádána. Každý v ní má své místo, které téměř biologicky určuje jeho postavení. Cílem systému je vytvořit – nebo reorganizovat- společnost, která loajálně následuje svého vůdce. Tento cíl zůstává ovšem často nenaplněn.

Tyto systémy vykazují též znaky sociálního individualismu, neboť byly založeny za účelem obrany společenské elity, která se cítila ohrožena rostoucím vlivem „lidových tříd“ a nebo proto, že zakotvují ideály společenské a politické hierarchie. V mnoha případech společnost volá po návratu toho, co považuje za dobře

organizovanou strukturu předchozího režimu, v němž měl každý své místo a jeho postavení nebylo zpochybňováno. Pokusy o restauraci dřívějšího režimu, ale často končí nezdarem: úsilí o přebudování společnosti nikdy dlouho netrvá. Většinou tento typ systémů bývá nahrazen populistickým nebo liberálně-demokratickým systémem, ačkoliv nová vláda je často velmi slabá a většinou je donucena znovu ustoupit jinému autoritářsko-individualistickému systému (nebo, a to výjimečně, systému komunistickému).

Normy politického systému tak v současném světě vytvářejí zcela odlišné skupiny, i když jejich dělicí hrany nejsou někdy příliš ostré, což platí především v případech, kdy probíhá v zemi proces změny systému, nebo když země mezi systémy osciluje, jak se to často stává v zemích Latinské Ameriky.

Pro uvedenou typologii politických systémů má podle Blondela vedle norem zásadní význam uspořádání (konfigurace) institucí, resp. vztahy mezi normami a strukturami toho kterého systému. Vždyť rozhodnutí jsou přijímána prostřednictvím institucí, z nichž některé jsou zakládány přímo za účelem tvorby norem – parlamenty (právní normy), politické strany (politické normy). Na jedné straně existují úzké vazby mezi normami a strukturami politických systémů, na druhé straně pak struktury systému mohou mít určitý dopad na normy, pokud jsou ve společnosti dobře etablovány, což je případ kmenů či etnických skupin. Díky tomu mohou pak mít vliv na roli těchto institucí v celonárodním rozhodování. Je proto užitečné popsat vztah mezi normami a institucemi a zjistit, jak dalece jsou některé systémy charakterizovány specifickým uspořádáním institucí.

V **liberálně-demokratických** systémech je uspořádání institucí založeno na ústavním základě, který rovněž zahrnuje normy platné v tomto systému. Strukturální uspořádání liberálně-demokratického systému je založeno, jak uvádí Blondel, na množství dobře definovaných institucí (parlament, exekutiva, místní a regionální parlamenty a exekutivy), v nichž působí dvě skupiny „herců“, kterými jsou politické strany a skupiny, zatímco byrokracie je vlivná za kulisami. Pozice těchto dvou typů „herců“ jsou odlišné, neboť strany hrají hlavní roli na jevišti, uskutečňují hlavní pohyby a určují hlavní linii. Skupiny jsou většinou méně viditelné, pokud zrovna neorganizují větší stávku či demonstraci.

Míra participace ve skupinách a stranách je podivuhodně vysoká, ale samotná praxe není nikterak přehnaná. Masy obyvatelstva zaujímají většinou pouze stanovisko pozorovatele, strany a skupiny čas od času podporují zuřivým potleskem nebo je napadají. Provázanost mezi obyvatelstvem a strukturami nemusí být nijak zvlášť silná ani na místní či oblastní úrovni. Úsilí vyvíjené celonárodními stranami a skupinami se mnohdy dotýká jen minoritních skupin obyvatel, ačkoliv to nemusí být pravidlem.

Liberálně-demokratický systém je relativně dobře organizován, což je ve velké většině výsledkem všeobecné akceptace platných „pravidel hry“, tedy přijetím ústavního pořádku všemi „herci“. Pokud je akceptace „pravidel hry“ znatelně menší, existuje větší míra pravděpodobnosti, že liberálně-demokratický systém bude svržen.

Uspořádání institucí v **rovnostářsko-autoritářských** systémech demonstruje Blondel na příkladu komunistických systémů, které jsou ovšem méně „čitelné“, protože tradičně fungují na bázi záměrné dvojznačnosti. Výsledkem toho je existence politické superstruktury a politické infrastruktury, přičemž obě mají odlišné uspořádání institucí, spojené převážně pouze personálními pouty. Politická superstruktura je konstituována na úrovni státu, ústavní orgány jsou podobny stejným

orgánům v liberálně-demokratických systémech, avšak větší důraz je dáván byrokracii, která není v pozadí, ale představuje součást konfigurace tohoto systému. Na úrovni státní struktury existuje pouze malý, pokud vůbec nějaký, rozdíl mezi administrativními a jinými než administrativními prvky. Tento rozdíl naopak nabývá ostrých kontur v liberálně demokratických zemích, protože politické strany mají zájem kontrolovat exekutivu, do níž ale zasahují na základě všeobecné dohody a v omezené míře. V komunistických státech je uspořádání institucí, které jsou základem státu, založeno na velkém počtu administrativních orgánů, jejich personální obsazení je dáno jak politickými, tak obdobnými měřítky.

Instituce v komunistických státech fungují jen díky tomu, že komunistická strana se spoustou zavedených orgánů jednak přijímají směrnice pro jednání, jednak kontrolují jejich plnění. Komunistická strana nemá přesně vymezené pole působnosti jak je tomu v liberálně-demokratických systémech. Vyvíjí přinejmenším stejné aktivity jako politické strany v liberálně-demokratických zemích při řízení exekutivy, nadto však vykonává kontrolu nad mnoha aspekty činnosti celého státního aparátu a dozor nad „masovými“ organizacemi, které sama pomáhá zakládat, jako jsou například odbory.

V těchto systémech se setkáváme se dvěma úrovněmi strukturálního uspořádání, přičemž spojení mezi nimi je přirozeným zdrojem těžkostí. Bezproblémové spojení může být přitom dosaženo pouze tehdy, jsou-li představiteli obou úrovní výrazně individuality. Dalším zdrojem problémů je to, že pod úrovní politické infrastruktury složené ze stran a skupin existují další, naprosto neoficiální a tradiční skupiny, zvláště etnické nebo náboženské, stejně jako modernější protestní organizace. Na to reaguje komunistická strana úsilím vytvořit jí podléhající vlastní skupiny. V tomto úsilí je často neúspěšná, jak to dokládají změny, k nimž v těchto zemích došlo v osmdesátých letech. V některých zemích byly „díry“ ve strukturách vždy velmi viditelné, což ukazuje např. silný vliv katolické církve v Polsku, ale nakonec se tento jev, jak je známo, projevil výrazně prakticky ve všech zemích východní Evropy, kromě Albánie, a to značně přispělo k zániku komunistického systému.

Strukturální uspořádání v **tradicionalisticko-individualistických** systémech je v ostrém kontrastu s institucionální konfigurací v systémech liberálně-demokratických a rovnostářsko-autoritativních, neboť struktura tradicionalisticko-individualistického systému není v žádném případě výsledkem svobodného politického rozhodnutí, ale samotné předcházející struktury. Tradicionalistické systémy jsou příkladem takového institucionálního uspořádání, které nejvíce odpovídá sociální struktuře společnosti. Blondel zdůrazňuje, že právě v těchto systémech je propast mezi politikou a obyvatelstvem největší, neboť jediné co má váhu jsou tradiční seskupení a hierarchické pozice, které jsou mezi těmito seskupeními. Proto zde není politická scéna jako taková, nejsou zde politické strany, často také ani parlament. Byrokracie je relativně omezena, hlavně v těch nejvíce tradicionalistických zemích. Co charakterizuje tyto systémy jsou řetězy stoupenců majících osobní či skupinovou povahu, a které začínají na úrovni malých jednotek, jako jsou vesnice nebo spolky. Z toho vyplývají dva důsledky. První spočívá v tom, že pokud systém funguje dobře, uvedená seskupení jsou silná a mají neotřesitelnou pozici. Jestliže liberálně-demokratické systémy jsou založeny na stálém soutěžení skupin, tradicionalisticko-individualistické systémy vycházejí z principu, že na příslušném území působí jen jedno seskupení, např. jeden kmen.

Druhý výsledek se projevuje na národní úrovni. Různé skupiny mohou, ale nemusí plně uznávat nadřazenost monarchie a politických špiček. Proto se připouští, že tradicionalisticko-individualistické systémy mohou přetrvávat značnou dobu pouze tehdy, je-li dosažen „modus vivendi“ mezi geografickými seskupeními vytvářejícími

národ, jinak se společnost rozpadne. A právě to je důvod, proč v bývalých koloniálních zemích jen výjimečně vznikaly tradicionalisticko-individualistické režimy. Rozpory mezi různými geografickými skupinami brzy po získání nezávislosti vedly k nastolení jiných systémů.

Vskutku je složité dosáhnout stabilní rovnováhy mezi monarchou a kmenovými či etnickými skupinami. Jednak proto, že každá společnost podléhá vnějším vlivům, které modifikují tradiční skupiny, jednak pro geografickou a sociální mobilitu populace. Z těchto důvodů dochází ke změnám tradicionalisticko-individualistických systémů. Takové instituce jako byrokracie a armáda se staly silnějšími. Vznikly nové skupiny se specifickými cíli, jako organizace podnikatelů a dokonce odborové organizace. Pokud se tyto změny vyskytují v malém měřítku, systém může být stále nazýván tradicionalistickým. Dojde-li však k tomu, že nadřazenost kmenových seskupení je otřesena, systém se většinou stane populistickým nebo autoritářsko-individualistickým.

Strukturální uspořádání institucí v **populistických** systémech považuje Blondel za hybridní. Příznačná je podle něho silná opozice stojící mezi tradičními seskupeními a novými skupinami, kterými jsou podnikatelské a odborové organizace, takže jsou dosahované kompromisy výsledkem střetů mezi nimi. Vztahy mezi společností a politickým systémem jsou méně těsné než v tradicionalisticko-individualistických systémech. Politická struktura, zvláště politické, přitom fungují normálně. Zároveň však dochází k tomu, že jsou tyto politické strany konfrontovány s problémy, které přináší opozice mající svůj prostor mezi vlivem tradičních seskupení a tlakem na „modernizaci“, jenž vyvíjejí nové skupiny a v mnoha případech se na něm podílejí i byrokracie a armáda. Strany je tak možno rozdělit na ty, které se zaměřují na mobilizaci požadavků skupin nových. (Pro mnohé strany v těchto systémech je ovšem příznačné, že v nich nalezneme obě zmíněné tendence). Napětí z toho vyplývající se často vyřeší samo tím, že se více či méně dobrovolně strany sloučí a vzniká systém jedné strany.

Blondel dodává, že dominance tohoto systému jedné strany nad společností je odlišná od toho, co uskutečňovaly komunistické strany v systémech rovnostářsko-autoritářských. V populistických režimech není jedna strana schopna kontrolovat všechna tradiční seskupení. V Africe, v některých zemích Středního východu, popř. i v jiných částech světa se pokoušejí tyto populistické strany najít rovnováhu mezi zájmy „modernizujících“ skupin včetně byrokracie a zájmy kmenových či etnických sil. V některých případech je tento systém úspěšný díky existenci populárního vůdce, který je schopen posilovat politickou strukturu a stranu prostřednictvím apelů k národu. Pokud tyto systémy postrádají takové vůdce, objevují se popsání potíže, které signalizují neschopnost politického uspořádání řešit vzniklé problémy země. Častým výsledkem je přeměna v systém autoritářsko-individualistický.

Autoritářsko-individualistický systém vzniká buď jako důsledek nemožnosti dosáhnout kompromisu v populistickém systému, když je tento systém konfrontován s tradičními seskupeními, jakými jsou silné kmeny, a tak se odcizí společnosti, nebo když v liberálně-demokratickém systému jsou rozdíly mezi politickými stranami a skupinami tak velké, že vláda nemůže efektivně vykonávat své funkce. Nastolení autoritářsko-individualistického systému je také občas prezentováno jako alternativa k rovnostářsko-autoritářskému systému komunistického typu.

Zatímco se populistické režimy, často neúspěšně, pokoušeli vybudovat nové instituce k vyvážení vlivu tradičních seskupení, autoritářsko-individualistické systémy se snaží o obnovení tradičního aparátu a jeho posílení orientací na stoupence, kteří se zformovali již v minulosti. To se snadněji dosáhne tam, kde autoritářsko-

individualistický systém nahrazuje tradicionalistický, zvláště pokud je monarcha hybnou silou změny. I tak se objevují těžkosti spjaté se vznikem nových institucí a byrokracií. Proto se autoritářsko-individualistické systémy spoléhají hlavně na armádu, protože ta jim poskytuje ne jen nezbytnou oporu ke kontrole a omezování opozice, ale zároveň pomáhá prosadit hierarchické principy, které chce systém zachovat. Pokud je založena „masová organizace“ (strana), zejména nastává-li vývoj od liberálně-demokratického systému k autoritářsko-individualistickému, děje se tak často v intencích armády.

Jestliže je uspořádání institucí v populistických systémech hybridní a vede k vážným vnitřním konfliktům, konfigurace institucí v autoritativně-individualistických systémech jsou svým způsobem umělé. Od tradičních skupin se očekává, že budou podporovat systém, ale ty jsou tak oslabeny, že tuto funkci nemohou plnit, a proto tento úkol přebírá armáda, zatímco byrokracii je svěřena velká část rozhodovacího procesu. Charakteristickým pro společnost se stává oddělování institucí a zesilování nátlaku. K zachování systému může napomoci jedině charisma vůdce. Ale to je vzácnější než v populistických systémech, zde se naopak se spontánní podporou vládnoucích nesetkáváme. Není proto překvapující, že se autoritativně individualistické režimy potýkají s mnoha vnitřními problémy a často v důsledku toho i hrouť.

11.1 Typologie systémů stran

Systémy stran nelze chápat jaký pouhý souhrn politických stran působících v tom kterém politickém systému. Systémy stran mají při nejmenším „statickou“ stránku, spočívající v počtu politických stran, v nich působících, ale dále i stránku „dynamickou“, kterou vyjadřuje uspořádání politických stran a jejich vzájemné vztahy založené především na jejich rivalizaci.

Typologie systémů stran vycházejí z různých hledisek, přičemž jedno z nejrozšířenějších je počet stran (numerická typologie). M. Duverger například dělí systémy stran na systém jedné strany, anglosaský systém dvou stran a systém více stran.

J. Blondel kombinuje počet stran s jejich rozměrem v rámci systému stran a dospívá ke čtyřem typům systémů stran: systém dvou stran, systém dvou a půlté strany, systém více stran s dominující stranou a systém více stran bez dominující strany.

Systém **dvou stran** funguje v relativně čisté podobě na Maltě, kde se střetávají Strana práce a Strana lidová. Klasickým příkladem je Velká Británie, kde však reprodukci bipartismu napomáhá volební systém, takže možnost sestavit vládu mají buď labouristé nebo konzervativci.

Systém **dvou a půlté strany** je systémem, v němž působí dvě velké strany a jedna podstatně menší, nicméně mající podstatný vliv na fungování systému stran, protože žádná z těch velkých není schopna získat v parlamentě absolutní většinu hlasů. Typickým příkladem tohoto systému je systém stran Spolkové republiky Německo, kde vedle dvou velkých stran – sociálně-demokratické (SPD) a křesťansko-demokratické, resp. křesťansko-sociální (CDU/CSU) – se vyskytuje jako jejich potencionální koaliční partner strana třetí – svobodní demokraté (FDP).

Systém **více stran se stranou dominující** je systémem s jednou mimořádně silnou stranou, která však není schopna získat absolutní většinu v parlamentě, a tak musí usilovat o získání podpory dalších stran pro vytváření koaličních vlád. Jako příklady tohoto typu nám mohou posloužit systém stran Italské republiky prakticky v celém poválečném období, kde

byla dominující stranou a ž do počátku devadesátých let křesťanská demokracie (DC), nebo systémy stran třech severských zemí (Dánsko, Norsko, Švédsko), v nichž byly desítky let těmito dominujícími stranami strany sociálně-demokratické.

Systém **více stran bez strany dominující** postrádá stranu disponující takovým počtem mandátů, které je řadově vyšší než počty mandátů jejich rivalů. Naopak rozdíly mezi jednotlivými politickými stranami jsou malé. V úvahu proto připadá možnost zformovat dokonce několik vládních koalic, jak jsme toho svědky ve Finsku či Belgii.

Svým způsobem tradiční přístupy k typologii systémů stran obohatil **G. Sartori** tím, že vedle počtu rivalizujících stran (formát systému stran) bere v úvahu i ideologickou vzdálenost mezi nimi (mechanismus systému stran). Jeho typologie rozeznává: systém strany predominantní, systém dvou stran a systém více stran ve dvou variantách – umírněně polarizovaný a extrémně polarizovaný.

V Sartoriho přístupu k typologii jsou popsány systémy stran s použitím pojmů, jakými jsou bipolarita či multipolarita. Rozdíl je v tom, že bipolární systém má pouze dvě centra (levice-pravice), která mohou reprezentovat jen dvě strany a nebo i více, avšak multipolární systém má více než právě tato dvě centra – mj. střed.

Polarizace pak vyjadřuje – v závislosti nad ideologických rozdílech – možnost či nemožnost dosahování konsensu na politické scéně. Systémy bipolární mají spíše „dostředivý“ charakter, a proto se tento systém vlastně depolarizuje. V multipolárních systémech se naopak prosazují odstředivé tendence, dochází zde k radikalizaci, a tedy i polarizaci.

Systém **strany predominantní** je založen na dominaci jedné strany, která získává takové postavení v parlamentě, že může sama sestavovat vládu. Tento systém není svázán se žádným konkrétním počtem stran, a tak mohl existovat jak v systému „dvou stran“ (Velká Británie, Irská republika), tak i v systému „více stran“ (Norsko). Dominace jedné strany je vymezena i časově, protože se požaduje, aby trvala nejméně čtyři funkční období parlamentu. (Je tudíž možno říci, že ve Velké Británii skončila dominace konzervativců rokem 1997, kdy po prvé od roku 1979 zvítězili v parlamentních volbách labouristé).

Systém **dvou stran** se v pojetí Sartoriho neliší od pojetí J. Blondela. Příznačným rysem je opět existence dvou velkých stran, jejichž ideologická vzdálenost je přitom minimální.

Systém **více stran umírněně polarizovaný** je podle Sartoriho systémem s pěti až šesti stranami, jejichž rivalizace probíhá v mírné podobě, neboť ideologická vzdálenost mezi stranami je relativně malá a má dostředivý charakter, neboť probíhá na ose od pravého středu ke středu levému. Většina systémů stran zemí západní Evropy se dá patrně zařadit právě do tohoto typu.

Systém **více stran extrémně polarizovaný** se vyznačuje se skutečně větším počtem stran, tedy překračující počet pět nebo šest, jejichž ideologická vzdálenost je značná. Setkáváme se zde i s tzv. stranami antisystémovými, což se projevuje v konfrontačním charakteru rozhodovacího procesu. V tomto systému převládají tendence odstředivé jako výsledek zmíněné polarizace. Byť strany mají blízko ke středu mají monopol na konstituování vlád, musí se počítat i s možností negativní většiny. Jako příklad tohoto typu systému stran si můžeme uvést systém stran Výmarské republiky, tzv. IV. republiky ve Francii a také systémy stran bývalých komunistických zemí.

Sartori se rovněž zabývá systémem stran, v němž nedochází k rivalizaci (soutěži) politických stran. Zde pak rozlišuje mezi **systémem jedné strany**, kdy se s dalšími stranami nesetkáváme a **systémem strany hegemonní**, v němž sice „existuje“ větší počet stran, avšak všechny jsou podřízeny straně, která uplatňuje svoji vedoucí úlohu.

Typologie systémů stran, tak jak ji najdeme u G. Smitha, zdůrazňuje vzájemné vztahy mezi stranami, zejména možnost spolupráce nebo konfrontace, tedy schopnost vstupovat do

koalic a tím přispívat ke stabilizaci celého politického systému. Na tomto základě rozeznává systém stran roztržštěný, rovnovážný a nerovnovážný.

Pro **roztržštěný systém stran** je typický jejich větší počet, přičemž mezi nimi neexistují velké ideologické vzdálenosti a žádná z nich není schopna stát se stranou dominující. V koaličních vládách proto musí být zastoupeno více stran, takže připadá v úvahu vznik různých koaličních seskupení. Jak vidíme například v Dánsku, Belgii, Finsku nebo v Nizozemí. Tento Smithův typ se nepochybně blíží k Blondelově systému více stran bez strany dominující.

Rovnovážný systém stran je sice založen na výraznější polarizaci, avšak ta má pouze jeden rozměr – sociálně ekonomický, který je prezentován rivalizací mezi pravicí a levicí. Rysem tohoto systému je zároveň i bezproblémové střídání vlády a opozice. Nemusí se jednat jen o tradiční systémy dvou stran, ale i o systémy s bipolární polarizací. Tento systém se podobá Sartoriho systému umírněné polarizace. Rovnovážné systémy fungují ve Švédsku, Norsku, SRN, Francii, Rakousku.

Rovnovážný systém stran předpokládá existenci politické strany, která plní roli strany dominující v tom smyslu, že na jedné straně získává tato strana ve volbách větší počet hlasů než ostatní, avšak není schopna získat absolutní většinu. Je proto nemožné, aby byla sestavena stabilní vláda bez její účasti. Jedná se vlastně o velmi blízký typ Sartoriho systému strany predominantní. Jak bylo uvedeno výše, tuto roli naplňovala několik desítek let křesťanská demokracie v Itálii a podobnou roli měla i křesťanská demokracie v SRN v období éry K. Adenauera či sociální demokracie ve Švédsku do roku 1976.

Literatura:

Blondel J., *Comparative Government*, Philip Alan 1990

Duverger M., *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Methuen, London 1965

Sartori G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, volume 1, Cambridge University Press, Cambridge 1976

Smith G., *Politics in Western Europe*, London, Heinemann 1972

The West European Party System, ed. by Peter Mair, Oxford University Press 1990

Kapitola 12

Politický systém Slovenské republiky

Kapitola 13

Politický systém České republiky

Kapitola 14

Politický systém vybraných zemí (USA, VB, Francie, Itálie, SRN, Rusko)

Mezinárodní systém. Subjekt mezinárodního systému. Zahraniční politika. Nástroje zahraniční politiky. Pojem „národního zájmu“.

15.1 Pojem mezinárodního systému

Systemový přístup můžeme uplatnit i na mezinárodní vztahy. Jak již bylo uvedeno, systémový přístup umožňuje nejen charakteristiku prvků příslušného celku, ale i zkoumání jejich vzájemných vztahů, přičemž i tyto vztahy, představují nutnou součást tohoto systému.

Pokud jde o **mezinárodní systém**, můžeme ho definovat v širším smyslu jako soubor společenských vztahů, tj. vztahů, které se uskutečňují v mezinárodním prostředí mezi státy, popř. i mezi nesuverénními subjekty. Mohou to být vztahy politické, ekonomické, kulturní, právní, ekologické. V užším smyslu představuje mezinárodní systém soubor politických vztahů, tj. vztahů mezi uvedenými subjekty, jenž mají určující význam pro jeho fungování.

Zatímco se subjekty vnitrostátního politického systému projevují v rámci hranicemi ohraničeného území, subjekty mezinárodního systému působí vně hranic státu. To však není jediná odlišnost těchto systémů. Zásadní rozdíl spočívá především v tom, že v mezinárodním systému se nesetkáváme s centralizovanou mocí typickou pro vnitrostátní politické systémy, ale s mocí decentralizovanou – je představována suverénními státy. Světový parlament, světového prezidenta či světovou vládu mezinárodní systém nezná.

Proto se můžeme setkat i s takovou charakteristikou mezinárodního systému, kdy právě ohledem na neexistující úřední moc je charakterizován jako **anrarchický**, či **polyarchický**.

15.2 Subjekty (prvky) mezinárodního systému

Subjektem mezinárodního systému by mohl být potencionálně každý účastník mezinárodních vztahů na základě toho, že vyvíjí aktivitu, která směřuje do mezinárodního prostředí. Nicméně za skutečný prvek mezinárodního systému je považován z pravidla takový subjekt, jenž se trvale na základě vlastní vůle podílí na formování mezinárodního prostředí nebo aspoň vykonává vliv na mezinárodní vztahy. Ať již samostatně či ve spolupráci s jinými subjekty.

Subjekty mezinárodního systému se tradičně člení na **státní a nestátní**. Do nestátních zahrnujeme **národy, mezinárodní organizace a národní korporace**.

Státy představují nejvýznamnější účastníky mezinárodních vztahů a subjekty mezinárodního systému. Toto postavení je dáno jedním ze základních atributů každého státu – jedine stát disponuje legitimním právem užívat násilí. Státy mají rozhodující vliv na mezinárodní vztahy, formují a určují charakter mezinárodního systému. Jsou nejen subjekty, ale i zároveň objekty mezinárodních vztahů.

Z hlediska jejich prezentace v mezinárodním systému můžeme rozdělit státy na univerzální velmoci (supervelmoci), např. USA, jejichž aktivita má ve všech oblastech mezinárodních vztahů globální charakter, velmoci výrazně se projevující v jedné oblasti mezinárodních vztahů (Japonsko je nepochybně hospodářskou velmocí), velmoci mají vliv v příslušném regionu (Francie, Indie, Brazílie) a na státy, které se aktivně projevují v místním měřítku (Česká republika).

V souladu se zásadou obecného mezinárodního práva – zásadou svrchované rovnosti – mají všechny státy rovná práva a rovné povinnosti. Zároveň je však zřejmé, že nemají stejné faktické postavení vyplývající z rozdílných mocenských potenciálů. Nejde přitom jen o takový faktor, který je považován za určující, tzn. raketojaderný potenciál, resp. schopnost

odvetného úderu prostřednictvím nukleárních zbraní, ale i o další významné faktory – velikost území, počet obyvatel, výkonnost ekonomiky, surovinovou základnu či geostrategickou polohu.

Jak ukazuje i vývoj po roce 1945, není zařazení toho kterého státu do příslušné kategorie definitivní. Svědčí o tom i snahy o reformu OSN, zvláště otázka rozšíření stálých členů Rady bezpečnosti, kdy se předpokládá, že potencionálními novými stálými členy budou nejen některé tzv. vyspělé státy (Německo, Japonsko), ale i představitelé tzv. států rozvojových (mj. Indie a Brazílie)

Významnými subjekty mezinárodního systému se v posledních desetiletích staly **národy**, které sice neměly vlastní státnost, ale o její konstituování usilovaly (in statu nascendi). Jejich politické reprezentace získaly oprávnění blížíící se postavení suverénních států. To znamená oprávnění navazovat a udržovat vztahy s jinými účastníky mezinárodních vztahů, právo účastnit se mezinárodních konferencí, právo uzavírat mezinárodní smlouvy, popř. získat status pozorovatele v některých mezinárodních organizacích. Jako patrně nejznámější příklad tohoto typu nám může posloužit Organizace pro osvobození Palestiny, která vznikla v roce 1964 jako vrcholná politická organizace palestinského národa.

Mezinárodní organizace jsou nejpočetnějším subjektem současného mezinárodního systému. Jejich role jako institucionalizované formy mezinárodní spolupráce postupně narůstala, jak o tom svědčí i jejich početní růst od začátku XX. století. Jestliže počátkem našeho století počet všech tehdy existujících mezinárodních organizací nepřesahoval tři stovky, pak v současné době jich existuje již téměř pět tisíc a předpokládá se jejich další dynamický nárůst.

Mezinárodní organizace představují buď sdružení nejméně tří států nebo právnických či fyzických osob nejméně ze tří států usilujících o plnění úkolů vyplývajících ze zakládající listiny orgány k tomuto účelu zřízenými. Proto lze jako základní členění uvést členění na mezinárodní organizace vládní – sdružující státy – a nevládní – sdružující jiné právnické a fyzické osoby. Jejich klasifikace je však širší. Podle rozsahu účastníků dělíme mezinárodní organizace na organizace univerzální, tedy takové, jejichž členy je většina států světa (Organizace spojených národů) a na organizace partikulární, jejichž členy je jen určitý počet států (Rada Evropy). Partikulární organizace pak můžeme ještě dále členit na organizace meziregionální, regionální a subregionální. Meziregionální organizací je kupříkladu Organizace Severoatlantické smlouvy /NATO), sdružující jak některé státy severní Ameriky (Kanada, Spojené státy), tak čtrnáct států západní Evropy. Organizacemi regionálními jsou nepochybně Evropská unie nebo také organizace Africké jednoty. Subregionálními např. Středoevropská dohoda o volném obchodu (CEFTA). Jiným kritériem mohou být úkoly, které má ta která mezinárodní organizace plnit. Jejich škála je neobyčejně široká, neboť to mohou být úkoly politické (OSN), politicko vojenské (Západoevropská unie – ZEU), ekonomické (Světová obchodní organizace), kulturní a osvětové (UNESCO), zdravotní (světová zdravotnická organizace), apod.

Specifickým subjektem mezinárodního systému je v současné době Evropská unie sdružující patnáct států včetně České republiky. Zvláštnost tohoto subjektu spočívá v tom, že není jen mezinárodní organizací, hospodářskou a politickou, ale že je zároveň i organizací nadstátního charakteru, nově se formujícím politickým celkem směřujícím k vytvoření sjednocené Evropy.

Jak bylo již uvedeno, členy nevládních mezinárodních organizací nejsou státy, ale právnické a fyzické osoby, jejichž zájmy a činnosti přesahují hranice jednotlivých států. Jedná se o organizace sdružující politické strany (Světová internacionála), odbory (Mezinárodní konfederace svobodných odborů), církve (Ekumenická rada církví), představitelé různých profesí (Mezinárodní federace filmových kameramanů), ekologická hnutí (Greenpeace), humanitární organizace (Mezinárodní výbor Červeného kříže), hnutí v oblasti ochrany

lidských práv (Mezinárodní helsinská federace lidských práv), sportovní svazy (Světová automobilová federace), vědce (Mezinárodní asociace pro politické vědy).

Nadnárodní korporace jsou sice orientovány nepoliticky, působí v ekonomické oblasti, nicméně jejich aktivita která překračuje hranice jednotlivých států, se promítá i do mezinárodního systému. Vždyť například obrat takových velkých nadnárodních korporací jako General Motors, Exxon, Ford Motor, Royal Dutch/Shell, aj. převyšuje hodnotu hrubého domácího produktu nejen České republiky, ale i mnoha dalších států. Jejich ekonomická činnost přitom stále roste a proto lze očekávat i jejich pokračující vliv na mezinárodní vztahy.

15.3 Faktory formující mezinárodní prostředí

Mezinárodní prostředí, v němž se setkáváme s aktivitou států a mezinárodních organizací je formováno nejen touto aktivitou subjektů mezinárodního systému, ale i řadou dalších faktorů, které můžeme nejlépe prezentovat v souvislosti s jejich systemizací.

Z časového hlediska jsou tyto faktory historické, současné a budoucí, přičemž toto členění vyjadřuje vztah mezi minulým, současným, popř. budoucím stavem mezinárodního prostředí. Prostorové hledisko dělí faktory formující mezinárodní prostředí na národní (vnitrostátní) a mezinárodní, které ještě dále rozděluje na místní, regionální, kontinentální a globální.

Jiná klasifikace vychází z objektivního a subjektivního charakteru těchto faktorů. Jako objektivní chápe faktory jako jsou podnebí, přírodní zdroje, území, tedy faktory vzniklé nezávisle na vůli člověka, jako subjektivní výkonnost ekonomiky a vědeckotechnický potenciál, vojenský potenciál, působení politických stran, zájmových skupin a veřejného mínění, tedy faktorů, které jsou formovány aktivitou člověka.

Na mezinárodní prostředí působí některé faktory jednak přímo s cílem toto prostředí ovlivňovat nebo dokonce formovat, jednak nepřímo. V tomto případě se jedná spíše o podmínky či předpoklady, jejichž působení na mezinárodní prostředí je méně dynamické. Obě skupiny faktorů se ovšem doplňují a jsou v jisté souvztáznosti.

Patrně nejtrvalejším faktorem podmiňujícím místo v mezinárodním systému je **území** jako pojmový znak státu, s nímž je bezprostředně spjata i přírodní bohatství a klima. Tzv. geografický determinismus absolutizoval tento faktor a interpretoval politické jevy jako jevy determinované výlučně tímto faktorem.

Skutečnost, zda se jedná o stát kontinentální či o stát mající přístup k moři, zda se jedná o stát s rozlehlým územím nebo stát malý, zda má stát na svém území přírodní a energetické zdroje či je na svém území postrádá má vliv na jeho vystupování v mezinárodních vztazích, nicméně nelze tyto činitele přeceňovat. Nedostatek surovin může být nahrazen – jako ukazuje kupř. Japonsko – technologickým potencionálem, vzdálenost od potencionálního nepřítele je překonatelná – pro tzv. mezikontinentální zbraně neexistují nedostupná území.

Demografický faktor zahrnující vedle počtu obyvatel zalidněnost území daného státu, věkovou strukturu obyvatel, populační vývoj, popř. migrace patří rovněž mezi faktory podmiňující nepřímo postavení státu v mezinárodních vztazích. Vliv tohoto faktoru sice prodělal značný vývoj, což si můžeme demonstrovat na tom, že je v současném světě zřetelná tendence přechodu k profesionálním armádám, avšak na druhé straně tzv. demografická exploze, která probíhá v rozvojových zemích vyvolává řadu problémů promítajících se v mezinárodním prostředí.

Závažným faktorem tohoto typu je nepochybně faktor národní, resp. národnostní, protože je velmi málo států s homogenním národním složením – v Evropě např. Dánsko a Island. Spíše je obvyklé, že se hranice států nekryjí s hranicemi území osídlenými jednotlivými národy. Problémy mnohonárodních států nebo států s velkými národnostními menšinami se přitom nestávají jen vnitropolitickými problémy těchto států, ale promítají se do zahraniční

politiky těchto států a do mezinárodních vztahů. Aktuální příklady najdeme jak v Africe, kde byly hranice stanovovány koloniálními mocnostmi bez ohledu na národní či etnické složení obyvatel příslušného území, tak i v Evropě, což dokládá nedávný několikaletý konflikt na území bývalé jugoslávské federace.

V minulosti byl důležitějším faktorem faktor **náboženský**, kdy v řadě států existovalo tzv. státní náboženství – pravoslaví v Rusku, šintoismus v Japonsku, katolická církev v Rakousku-Uhersku. Dnes má tento faktor vliv na vystupování v mezinárodních vztazích u těch subjektů, které se hlásí zejména k tzv. islámskému fundamentalismu.

Ekonomický a vědeckotechnický potenciál toho kterého státu je nepochybně zásadním „subjektivním“ faktorem, který má vliv na jeho mezinárodně politické postavení. Zároveň se nepochybně jedná o faktor, který bezprostředně působí na formování a vývoj mezinárodních vztahů. Vždyť např. vzájemné vztahy mezi „Severem“ a „Jihem“ mají své kořeny ve výrazných ekonomických rozdílech existujících mezi zeměmi první a druhé skupiny.

Vědeckotechnický rozvoj přispěl a dále přispívá k internacionalizaci a globalizaci ekonomiky, jak o tom svědčí nové formy mezinárodní spolupráce v oblasti dopravy, telekomunikací, mírovém využívání jaderné energie či kosmickém prostoru. To se nakonec projevilo i v tom, že vznikla celá řada nových mezinárodních organizací, jejichž poslání je tuto spolupráci koordinovat.

Kapitola 16

Evropská integrace. Vývoj. Instituce.

Kapitola 17

Vybrané mezinárodní organizace (OSN, NATO, Rada Evropy – úkoly a orgány)

Kapitola 18

Globalizace